

С. В. Паноў С. В. Тарасаў

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

Мая Радзіма– БЕЛАРУСЬ

4
КЛАС

С. В. Паноў
С. В. Тарасаў

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

МАЯ РАДЗІМА —

БЕЛАРУСЬ

Вучэбны дапаможнік
для 4 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

*Допушчана Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск
Выдавецкі цэнтр БДУ
2018

Правообладатель Издательский центр БГУ

УДК 94(476)(075.2)
ББК 63.3(4Бел)я71
П16

Рэцэнзенты:

кандыдат педагагічных навук, дацэнт, прарэктар
па навукова-метадычнай рабоце дзяржаўнай установы
адукацыі «Мінскі абласны інстытут развіцця адукацыі»
М. А. Краснова; метадычнае аб'яднанне настаўнікаў
пачатковых класаў дзяржаўнай установы адукацыі
«Сярэдняя школа № 68 г. Мінска» (дырэктар, настаўнік
пачатковых класаў кваліфікацыйнай катэгорыі
«настаўнік-метадыст» *В. У. Нямковіч*)

Паноў, С. В.

П16 Чалавек і свет. Мая Радзіма — Беларусь : вучэб. дапам. для
4-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі
навучання / С. В. Паноў, С. В. Тарасаў. — Мінск : Выд. цэнтр
БДУ, 2018. — 166 с. : іл.
ISBN 978-985-553-501-1.

УДК 94(476)(075.2)
ББК 63.3(4Бел)я71

ISBN 978-985-553-501-1

© Паноў С. В., Тарасаў С. В., 2018
© Афармленне. РУП «Выдавецкі цэнтр БДУ»,
2018

Правообладатель Издательский центр БГУ

ДА ВУЧНЯЎ

Паважаныя юныя сябры!

Мы з вамі адпраўляемся ў падарожжа па нашай краіне, імя якой — Беларусь. Вучэбны дапаможнік «Чалавек і свет. Мая Радзіма — Беларусь» будзе вашым правадніком у гэтай вандроўцы. З дапамогай яго і настаўніка вы даведаецеся пра гістарычнае мінулае і сённяшняе жыццё сваёй краіны. Вы зможаце адказаць на шматлікія пытанні: хто былі нашы продкі? Як яны жылі? У якіх гістарычных падзеях удзельнічалі? Хто яны, героі мінуўшчыны і сучаснасці нашай краіны? Якімі помнікамі архітэктуры, творамі літаратуры і мастацтва славіцца наша зямля і хто іх аўтары? Як звалася наша першая дзяржава і калі святкаваць дзень нараджэння Рэспублікі Беларусь?

Гістарычная спадчына нашай краіны вельмі багатая. Пазнаёміцца з ёю вам дапамогуць апаਵяданні, змешчаныя ў гэтым вучэбным дапаможніку.

ЯК ПРАЦАВАЦЬ З ВУЧЭБНЫМ ДАПАМОЖНІКАМ

Уважліва чытайце апавяданні, разглядайце малюнкi і картасхемы. Гэта дапаможа вам лепш зразумець і запомніць самае галоўнае ў прачытаным.

Засяродзьце ўвагу на словах, якія выдзелены ў тэксьце **каляровым** шрыфтам. Яны новыя для вас. Так яны абазначаюцца, калі сустракаюцца ў тэксьце апавяданняў упершыню. Запомніце, як гэтыя словы вымаўляюцца і што значаць. Абавязкова даведайцеся іх тлумачэнне. Яно даецца ў «Гістарычным слоўніку» ў канцы вучэбнага дапаможніка. У слоўніку падаюцца нумары старонак, на якіх упершыню згадваецца новае для вас слова.

Тлустым шрыфтам выдзелены імёны і прозвішчы гістарычных асоб і дзеячаў культуры, а таксама гады вызначальных гістарычных падзей. Яны падаюцца ў канцы вучэбнага дапаможніка ў табліцы «Асноўныя гістарычныя даты». Запамінаць іх неабавязкова, але выкарыстоўваць трэба. Напрыклад, пры складанні «стужкі часу». Калі вы навучыцеся гэта рабіць, то зможаце падлічыць, колькі часу аддзяляе вас ад пэўнай гістарычнай падзеі. А вось дзяржаўныя святы, пададзеныя ў канцы вучэбнага дапаможніка, ведаць неабходна. Гэта наша з вамі памяць аб вызначальных гістарычных

падзеях. Вы ж не забываеце пра важныя дні ў сваім жыцці ці жыцці родных і сяброў. Такія дні ёсць і ў нашай дзяржавы — Рэспублікі Беларусь. Назвы дзяржаў і дзяржаўныя святы вылучаюцца **тлустым шрыфтам**.

У вучэбным дапаможніку можна знайсці матэрыялы пад загалоўкам «Карысна ведаць». Тут змяшчаюцца звесткі, якія дапамогуць вам пашырыць свае ўяўленні пра дасягненні нашага народа. Гэта інфармацыя пра жыццё і подзвігі нашых суайчыннікаў, іх здзяйсненні ў мінулым і сённяшнім жыцці.

Кожнае апавяданне завяршаецца пытаннямі і заданнямі для практычнай працы. Яны абазначаны ўмоўнымі знакамі. Абавязкова адкажыце на пытанні і выканайце заданні.

Заданні, якія прадугледжваюць выкарыстанне картаў у атласе, размешчаны непасрэдна ў тэксце апавяданняў. Пры працы з атласам звяртайцеся таксама да контурных картаў.

Пасля азнаямлення з некаторымі апавяданнямі прапануецца правесці ўласнае даследаванне. Гэта ж так займальна — шукаць і знаходзіць адказы на цікавыя пытанні. А калі вы выконваеце такое заданне самастойна, то робіце сваё асабістае адкрыццё. Пры правядзенні даследавання вам можа спатрэбіцца дапамога. Тады звярніцеся да настаўніка, бацькоў і родных, вашых сяброў, аднакласнікаў і старэйшых вучняў.

Мінулае сваёй краіны вывучаюць не толькі па вучэбным дапаможніку. Каб ведаць гісторыю, варта самому цікавіцца ёю. Трэба наведваць музеі, чытаць кнігі пра гісторыю сваёй краіны. Варта ўдзельнічаць у экскурсіях і падарожжах па гістарычных мясцінах. Цікава знаёміцца з гісторыяй сваёй сям'і, вёскі і горада, сваёй Радзімы. Дзеля гэтага карысна звярнуцца да старэйшых. Раім паслухаць іх аповеды пра тое, як людзі жылі калісьці.

Жадаем вам захапляльнага падарожжа ў гісторыю нашай краіны!

Умоўныя абазначэнні

Пытанні і заданні

Практычная работа

Ваша даследаванне

Атлас (Чалавек і свет. Мая Радзіма — Беларусь: атлас: вучэб. дапам. для 4-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання)

1. БЕЛАРУСЬ — МАЯ РАДЗІМА

Якую прыгожую назву мае наша краіна — Беларусь!

А яшчэ мы завём яе **Радзіма**.

А яшчэ — **Бацькаўшчына**.

Радзіма — бо тут мы нарадзіліся, бо яна нам самая родная з усіх краін у свеце.

Поле, лес, рэчка, возера, зямля, па якой мы ходзім, вёска ці горад, у якіх мы жывём, — гэта ўсё Радзіма.

Наша краіна завецца таксама Бацькаўшчына — бо яна засталася нам у спадчыну ад бацькоў нашых. А ім ад іх бацькоў — нашых дзядоў. І так — аж ад самых далёкіх **прodkaў**.

Найвялікшы скарб Беларусі — гэта людзі. Побач з беларусамі жывуць у нашых гарадах і вёсках рускія, палякі, украінцы, літоўцы, яўрэі, татары. Ёсць і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей.

Чаму ж нас называюць беларусамі, а нашу зямлю — Беларуссю? Адны кажуць, што ад белага колеру льняной вопраткі і светлых валасоў нашых жыхароў. Іншыя сцвярджаюць, што белая — значыць вольная. Сапраўды, белы колер ва ўсе часы быў сімвалам свабоднага жыцця.

Трэба ведаць **гісторыю** сваёй краіны. Гэта дапаможа зразумець, як жылі людзі ў мінулым. Чым яны займаліся? Як баранілі сваю Радзіму?

Як живуць яны цяпер? Да чаго імкнуцца ў будучым?

1. Адкуль паходзіць назва «Радзіма», а адкуль — назва «Бацькаўшчына»?
2. Чаму нас называюць беларусамі, а нашу зямлю — Беларуссю?
3. Пералічыце нацыянальнасці людзей, якія живуць у Рэспубліцы Беларусь.
4. Чаму трэба ведаць гісторыю сваёй краіны?

1. Даведайцеся ў сваіх родных пра кагосьці з вашых продкаў. Складзіце аб ім кароткае паведамленне.
2. Наведайце школьны музей. Даведайцеся, колькі гадоў існуе ваша школа.

Раздзел 1

ГЕАГРАФІЧНЫЯ І ГІСТАРЫЧНЫЯ ЗВЕСТКІ АБ НАШАЙ РАДЗІМЕ

2. МЫ І НАШЫ СУСЕДЗІ

Наша краіна размяшчаецца ў самым цэнтры Еўропы. Тэрыторыя Беларусі — сярэдняя па велічыні сярод еўрапейскіх краін. Яе плошча складае больш за 207 тысяч квадратных кіламетраў. Працягласць з поўначы на поўдзень — 560 кіламетраў. З захаду на ўсход — толькі на 90 кіламетраў большая, чым з поўначы на поўдзень.

Пакажыце на карце на с. 1 атласа, дзе знаходзіцца наша дзяржава.

Беларусь знаходзіцца на скрыжаванні еўрапейскіх транспартных шляхоў. Такое яе становішча спрыяе развіццю гандлёвых і культурных зносін з іншымі краінамі. А лёс нашага народа цесна пераплятаецца з лёсам народаў суседніх краін. Хто ж нашы суседзі? З Беларуссю мяжуюць Расія, Украіна, Польшча, Літва і Латвія. Самая працяглая мяжа ў нас з Расіяй. Яна складае амаль 1000 кіламетраў.

Тэрыторыя Беларусі падзяляецца на шэсць абласцей: Брэсцкую, Віцебскую, Гомельскую,

Беларусь і яе суседзі

Гродзенскую, Магілёўскую і Мінскую. Вобласці, у сваю чаргу, падзяляюцца на раёны, а раёны — на сельскія саветы. Усе яны маюць сваё кіраўніцтва. Яно клапаціцца аб паляпшэнні ўмоў жыцця людзей, развіцці гаспадаркі і ўзрастанні дабрабыту.

Усе багацці нашай краіны ствараюцца яе працавітымі, таленавітымі людзьмі. Колькі ж нас, жыхароў Беларусі? У нашай рэспубліцы

пражывае каля дзевяці з паловай мільёнаў чалавек, большая частка — у гарадах.

1. Чаму Беларусь з'яўляецца еўрапейскай краінай?
2. Пералічыце краіны, з якімі мяжуе Беларусь.
3. З якой краінай Беларусь мае самую працяглую мяжу?
4. Колькі чалавек пражывае ў Беларусі?

1. Вывзначце працягласць нашай краіны з захаду на ўсход. Выкарыстайце карту на с. 1 атласа.
2. Пакажыце на палітыка-адміністрацыйнай карце Рэспублікі Беларусь на с. 2 атласа вобласць, у якой вы пражываеце.
3. Даведайцеся пра колькасць насельніцтва ў вашай вобласці і населеным пункце. Выкарыстайце палітыка-адміністрацыйную карту Рэспублікі Беларусь на с. 2 атласа.

3. НАШЫ ПРОДКІ

Першы чалавек на тэрыторыі Беларусі з'явіўся ў далёкія-далёкія часы. Ён паступова навучыўся рабіць каменныя, а потым жалезныя прылады працы. Людзям стала зручней апрацоўваць дрэва, скуру, будаваць жыллё.

Рассяленне ўсходнеславянскіх плямён
на тэрыторыі Беларусі

Жылі нашы далёкія продкі на берагах рэчак у лясных вёсачках. Яны палявалі на звяроў і аралі зямлю на невялікіх лапках, якія «адваявалі» ў лесу.

З цягам часу на тэрыторыі сучаснай Беларусі рассяліліся ўсходнеславянскія плямёны. **Племя** — гэта група людзей, якія маюць агульнае паходжанне, сваю мову і месца пражывання. Усходнія славяне — продкі сучасных беларусаў, рускіх, украінцаў.

Правадыром аднаго са славянскіх плямён быў Крыва. Гэтае племя пасялілася на землях ад ракі Нёман да рэк Заходняя Дзвіна і Дняпро. Яно атрымала назву «крывічы». Лічаць, што такая назва паходзіць ад слова «крэўныя» — гэта значыць людзі, блізкія па крыві.

Частка крывічоў будавала сваё жыллё ў тым месцы, дзе Заходняя Дзвіна злівалася з рэчкай Палатой. У гэтым месцы быў заснаваны самы старажытны горад Беларусі, якому далі назву Полацк. А жыхары тых мясцін сталі звацца палачанамі.

Крывічы мелі такія звычай. Калі юнак дасягаў паўналецця, то, каб звацца сапраўдным мужчынам, яму трэба было прайсці шэраг іспытаў. Ён мусіў пераплысці паўнаводную раку, раскласці вогнішча, упаляваць звера, пералічыць сваіх продкаў да пятага калена. Таго, хто не мог гэтага зрабіць, лічылі здольным да здрады. Яго нават маглі выгнаць з племені.

Яшчэ адно славянскае племя — дрыгавічы — пасялілася на правым беразе Дняпра, у вытоку Нёмана і на Прыпяці. Яны займалі землі, дзе было шмат топкіх балот — дрыгвы. Магчыма, адсюль паходзіць і назва племені. Тут быў пабудаваны старажытны горад Тураў.

На рацэ Сож пасялілася племя радзімічаў. Яны пачалі так звацца ад імя свайго правадыра Радзіма. Пазней на зямлі радзімічаў узнік горад Гомель.

Разгледзьце карту «Усходнеславянскія плямёны на тэрыторыі Беларусі» на с. 4 атласа. Пакажыце на ёй тэрыторыю рассялення крывічоў, дрыгавічоў, радзімічаў.

Нашы продкі жылі ў драўляных дамах. Елі простую ежу: хлеб, проса, грэчку, мяса, малако і мёд. Яны былі вельмі гасцінныя. Але, калі было неабходна, са зброяй у руках абаранялі свой дом.

Нашы продкі вылучаліся сілай і працавітасцю. Яны займаліся жывёлагадоўляй, земляробствам. Тагачасныя земляробы сеялі жыта, пшаніцу, ячмень, лён, гарох, боб. Ураджай збіралі рукамі і сярпамі. Атрыманае зерне малолі на муку.

Старажытнае паселішча

У памяць аб супольным паходжанні братніх народаў — беларусаў, рускіх, украінцаў — мы шануем нашу агульную гісторыю.

1. Пералічыце назвы ўсходнеславянскіх плямён, якія лічацца продкамі беларусаў. Раскажыце, адкуль пайшлі іх назвы.

2. Якія выпрабаванні праходзіў юнак-крывіч, калі дасягаў паўналецця? Раскажыце пра гэты звычай.

3. Назавіце заняткі нашых продкаў. Чым яны харчаваліся? Дзе жылі? Выкарыстайце малюнкi ў апавяданні і на с. 4 атласа.

Даведайцеся ў вашых бацькоў ці бабуль і дзядуляў пра іх паходжанне і складзіце невялікае паведамленне аб гэтым.

4. ЗЯМЛЯ БЛАКІТНЫХ РЭК І АЗЁР

У Беларусі шмат розных рэк. Сярод га-лоўных — Дняпро, Прыпяць, Сож, Нёман, Заходняя Дзвіна. Менавіта на іх берагах першапачаткова сяліліся нашы продкі. Людзі падарожнічалі па рэках на лодках і караблях. У час вандровак абменьваліся рознымі рэчамі і прадуктамі харчавання. Большасць гарадоў былі пабудаваны на берагах рэк.

Разгледзьце карту «Усходнеславянскія плямёны на тэрыторыі Беларусі» на с. 4 атласа. Пакажыце на ёй пералічаныя вышэй рэкі.

У старажытныя часы праз тэрыторыю Беларусі праходзіў вялікі гандлёвы шлях «з варагаў у грэкі». Рэкі Заходня Дзвіна і Дняпро злучалі паміж сабой два моры: Балтыйскае і Чорнае. На берагах Балтыйскага мора жылі варагі — продкі сучасных шведаў, нарвежцаў, датчан. А праз Чорнае мора можна было нават трапіць на радзіму Алімпійскіх гульняў — у Грэцыю.

На такіх караблях плавалі па шляху
«з варагаў у грэкі»

Шлях «з варягаў у грэкі»

Аднак на гэтым шляху была адна перашкода. Не існавала прамога воднага пераходу ад Заходняй Дзвіны да Дняпра. Таму лодкі і караблі цягнулі па зямлі.

Ёсць сярод нашых рэк адна незвычайная. Гэта рака Няміга. У старажытным Мінску яна з'яўлялася своеасаблівай вуліцай-ракой. Па ёй плавалі на чаўнах тагачасныя гарадскія жыхары. Раней яна была шырокая, а потым звужалася і змялела. Сёння яна цячэ ў падземнай трубе пад вуліцай Няміга, што ў Мінску.

Рэкі — гэта блакітныя шляхі Беларусі. Азёры людзі ласкава называюць яе «блакітнымі

Старажытны Мінск і Няміга

вачыма». Сярод самых вялікіх — азёры Нара́ч, Сві́цязь, Бра́слаўскія. Кожнае возера ўтрымлівае мноства таямніц і загадак. Вось што расказвае **паданне** пра возера Свіцязь на Гродзеншчыне.

У даўніну з блакітных свіцязянскіх хвальчуўся людскі плач. Каб даведацца, хто так жаласна плача, рыбакі закінулі ў ваду сетку. Калі пачалі цягнуць яе ў лодку, з вады паказалася прыгожая дзяўчына з распушчанымі косамі. «Ведайце, — сказала яна, — што возера заўсёды карае тых, хто адважыўся памуціць яго чыстыя воды. Але ў вашых жылах цячэ наша кроў, і таму я адкрыю вам таямніцу.

Калісьці тут, дзе вашы вёслы рассякаюць ваду, стаяў горад Свіцязь. Ём валодаў мой бацька. Адноўчы суседні гаспадар прыслаў майму бацьку пісьмо. У ім ён прасіў дапамогі. На яго напалі ворагі. Бацька сабраў сваіх воінаў. А перад паходам прыйшоў да мяне параіцца. Хто абароніць свіцязянскіх жанчын і дзяцей, калі ён не вернецца дамоў? Я супакоіла бацьку, сказала, што мне сніўся Бог. Ён, міласэрны, і абароніць нас ад бяды.

Бацька рушыў у паход. Аднак ворагі разбілі наша войска і падышлі да Свіцязя. Тады ўсе жыхары яго пакляліся: памром, а не здадзімся ў палон! І раптам горад заліло асляпляльнае святло. Мы заплюшчылі вочы і пачалі падаць на зямлю. Але зямля расступілася пад намі,

і замест яе нас прыняла вада». Расказаўшы гэта, прыгажуня знікла. І больш яе ўжо ніхто не бачыў.

Карысна ведаць

Адам Міцкевіч

Той, хто хоць адзін раз ступіў на свіцязянскі бераг, абавязкова вяртаецца сюды. Ён жадае зноў убачыць «зоркі над сабою і зоркі пад сабою, і месяцы два побач з імі...». Гэтыя радкі напісаў славуты паэт **Адам Міцкевіч**, які нарадзіўся тут, на Навагрудчыне. Ён з любасцю ў сэрцы слухаў народныя песні і казкі, мясцовыя паданні. І прысвяціў сваёй Радзіме і возеру Свіцязь нямала вершаў. Паэту ўстаноўлены помнікі ў Навагрудку і ў сталіцы нашай краіны.

Разгледзьце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа. Пакажыце партрэт Адама Міцкевіча, помнік яму і горад, дзе гэты помнік устаноўлены.

1. Раскажыце, якое значэнне мела рака Няміга ў старажытным Мінску. Выкары-

стайце малюнак на с. 18 вучэбнага дапаможніка.

2. Чаму азёры называюць «блакітнымі вачыма» нашай зямлі?

3. Што ўразіла вас у паданні пра возера Свіцязь? Што ў ім падаецца неверагодным?

4. Складзіце план пераказу падання пра возера Свіцязь.

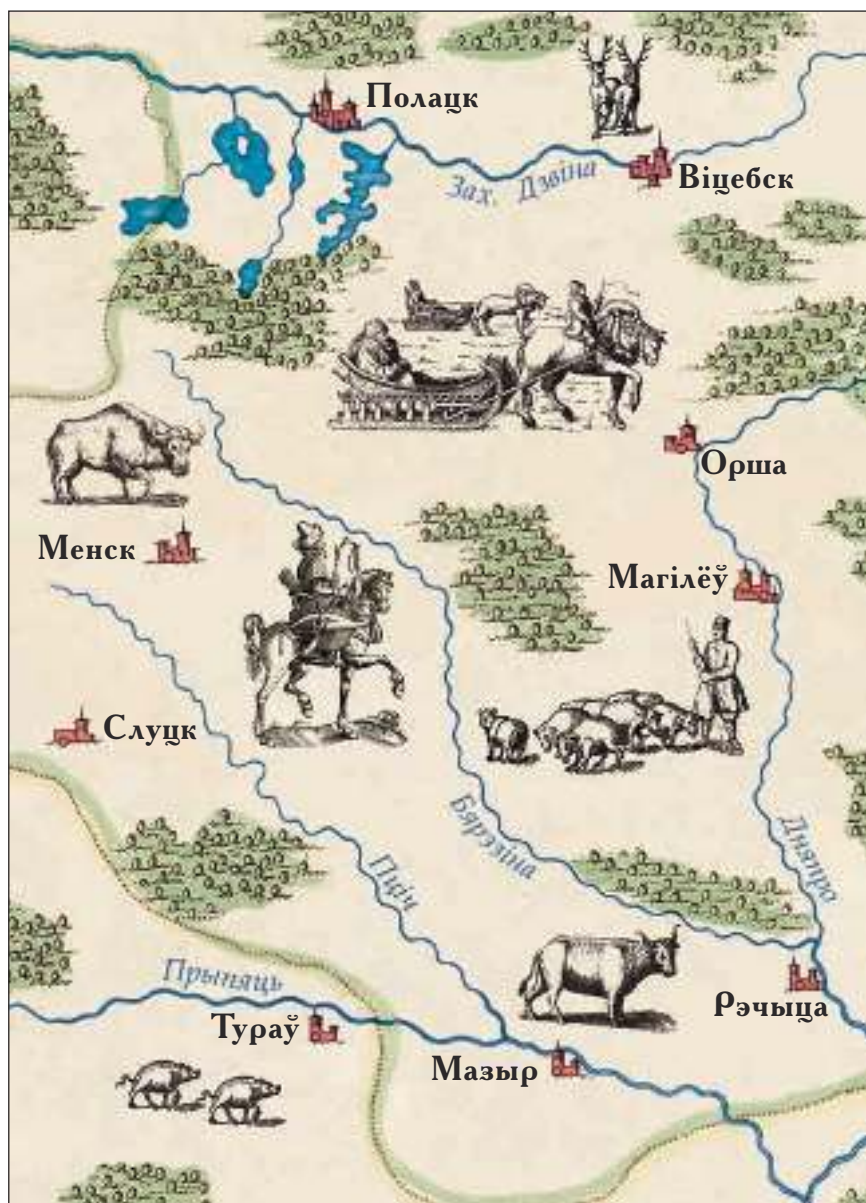
Падрыхтуйце кароткае паведамленне пра падарожжа нашых продкаў, усходніх славян, па шляху «з варагаў у грэкі». Выкарыстайце картасхему на с. 17 і фота на с. 16 вучэбнага дапаможніка.

5. НАША РАДЗІМА НА ГІСТАРЫЧНАЙ КАРЦЕ

Пра тую ці іншую гістарычную падзею трэба мець дакладнае ўяўленне. Варта ведаць месца, дзе яна праходзіла, і час, калі яна адбылася. Для гэтага нам спатрэбіцца гістарычная карта. Без яе немагчыма ўявіць тэрыторыю, на якой жылі нашы продкі. Карта падкажа гандлёвыя шляхі і напрамкі ваенных паходаў.

Складаць карты людзі пачалі даўно. Яшчэ ў тыя часы, калі ледзь адважваліся выбірацца за межы сваіх населеных пунктаў.

Узор адной са старажытных картаў вы можаце ўбачыць на с. 22 вучэбнага дапаможніка.

Старажытная карта

Гістарычныя карты ствараюцца і сёння. На іх наносзяцца гарады, якія існавалі ў старажытнасці, абазначаюцца назвы дзяржаў, іх межы. Пазначаецца мноства населеных пунктаў, вялікіх і малых рэчак, а таксама даты гістарычных падзей.

Каб навучыцца «чытаць» гістарычную карту, неабходна ведаць наступныя правілы:

1) кожная карта мае сваю назву, якая адлюстроўвае пэўныя гістарычныя падзеі ў вызначаны час;

2) умоўныя абазначэнні паказваюць напрамкі падарожжаў, ваенных паходаў, месцы бітваў, сталіцы краін і межы паміж дзяржавамі;

3) колеры выкарыстоўваюцца для абазначэння тэрыторый розных дзяржаў.

1. Для чаго прызначана гістарычная карта?
2. Якія правілы трэба ведаць, каб «прачытаць» гістарычную карту?

1. Вызначце заняткі нашых продкаў, адлюстраваныя з дапамогай малюнкаў на старажытнай карце на с. 22 вучэбнага дапаможніка.

2. «Прачытайце» карту «Старажытныя землі Беларусі» на с. 5 атласа. Для гэтага адкажыце на пытанні і выканайце заданні.

1. Якім колерам абазначана Полацкае княства, а якім — Тураўскае? Якое з іх буйнейшае па тэрыторыі?

2. Якім умоўным значком абазначаны на карце галоўныя гарады гэтых княстваў? Які з гэтых гарадоў старэйшы?

3. Як называлася княства, у складзе якога знаходзіўся горад Мінск? Як гучала назва горада ў старажытнасці?

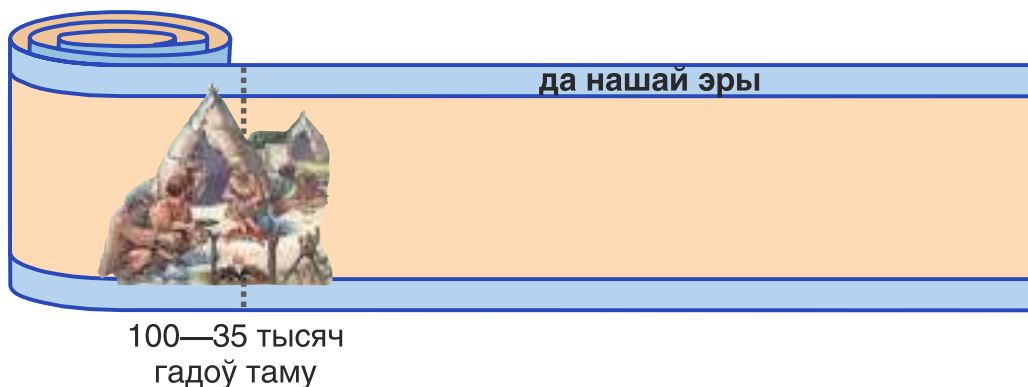
4. Пакажыце на карце шлях «з варагаў у грэкі» ў напрамку з поўначы на поўдзень.

Прачытайце назвы гарадоў і рэк, якія пазначаны на старажытнай карце.

6. «СТУЖКА ЧАСУ»

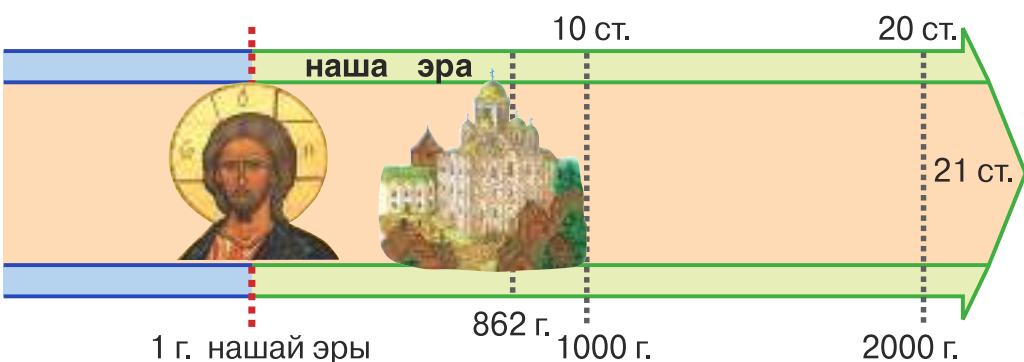
Любую гістарычную падзею можна паказаць з дапамогай «стужкі часу». Гісторыя — гэта і ёсць своеасаблівая «стужка часу», дзе кожная падзея мае сваё месца — пэўную **дату**. Першай датай у гісторыі нашай краіны,

якую мы ведаем дакладна, з’яўляецца **862 год**. Пад гэтым годам упершыню на старонках рукапісных кніг згадваецца старажытны горад Полацк. Гэта дата адносіцца да 9 стагоддзя.

У гісторыі вельмі часта ўжываецца назва **эра**. Пачатак нашай эры звязваюць з нараджэннем **Ісуса Хрыста**. Першы год яго жыцця — гэта першы год нашай эры. Калі падзеі адбываліся да нараджэння Хрыста, то кажуць, што яны адбыліся да нашай эры.

Першыя вядомыя **стаянкі** старажытных людзей з’явіліся на тэрыторыі нашай краіны да нараджэння Ісуса Хрыста. Адбылося гэта прыкладна **100—35 тысяч гадоў таму**. Мы жывём у пачатку 21 стагоддзя. Гэта значыць, што пасля нараджэння Хрыста прайшло ўжо 20 стагоддзяў нашай эры, або 2 тысячагоддзі. Тысяча гадоў, ці дзесяць стагоддзяў, складаюць тысячагоддзе.

Пакажыце на «стужцы часу» на с. 24—25 вучэбнага дапаможніка перыяды «да нашай эры» і «наша эра».

Для падарожжа ў мінулае нам трэба ведаць, які час называюць гістарычным. Калі цябе спытаюць: «У якім годзе ты пайшоў у школу?», то ты адкажаш так: «Я пайшоў у школу ў ... годзе». Калі цябе спытаюць пра час пэўнай гістарычнай падзеі, трэба будзе назваць дату: год ці стагоддзе.

Стагоддзе — гэта сто гадоў. Напрыклад, першая дзяржава на тэрыторыі Беларусі ўзнікла ў 9 стагоддзі. **Дзяржава** ўяўляе сабой саюз грамадзян, утвораны з мэтай абароны іх жыцця, свабоды, маёмасці. Звалася гэта дзяржава **Полацкае княства**. З Полацкага княства пачынаецца гісторыя беларускай дзяржаўнасці. Цяпер мы з вамі жывём у дзяржаве з назвай **Рэспубліка Беларусь**.

1. Назавіце, якія адзінкі вымярэння часу ўжываюцца ў гісторыі.
2. Калі пачалася наша эра?
3. Дата якой падзеі з'яўляецца першай дакладна вядомай у гісторыі нашай краіны?
4. У якім стагоддзі ўзнікла першая дзяржава на тэрыторыі Беларусі?

1. Вызначце, якая дзяржава ўтварылася раней: Полацкае княства ці Рэспубліка

Беларусь. Выкарыстайце «стужку часу» на с. 24—25 вучэбнага дапаможніка.

2. Намалуйце «стужку часу». Абазначце на ёй:

- а) год, у якім мы жывём;
- б) год свайго нараджэння;
- в) гады нараджэння сваіх бацькоў, бабуль і дзядуляў;
- г) год, калі вы пайшлі ў школу;
- д) год, калі вы скончыце школу.

7. МАЎКЛІВЫЯ СВЕДКІ МІНУЎШЧЫНЫ

Шмат якія са сведкаў мінуўшчыны — маўклівыя. Іх трэба ўмець зразумець і пасвойму «прачытаць». Сярод іх, напрыклад, камяні. З самымі вялікімі камянямі заўсёды былі звязаны розныя паданні. Ёсць камяні, якія людзі назвалі Божымі. Іх лічылі цудадзейнымі, а ваду, што збіралася ў іх паглыбленнях, — лекавай. У такіх камянёў людзі часта прасілі дапамогі, каб вылечыцца ад хваробы. Дзеся гэтага да іх прыносілі падарункі: хлеб, тканіну, грошы ці ягады. Пашана людзей да некаторых камянёў захавалася да нашых дзён.

Раней чалавек імкнуўся пакінуць на камені памяць пра сябе або пра важныя падзеі. Сярод

Барысаў камень у Полацку

камянёў, якія з'яўляюцца помнікамі гісторыі, вылучаюцца Барысавы камяні ў Полацку.

Полацкі князь Барыс загадаў на вялізных камянях высечы крыжы і выбіць надпісы: «Госпадзе, памажы рабу свайму Барысу». Адзін з іх калісьці стаяў у рэчышчы Заходняй Дзвіны, непадалёку ад Полацка. Яго памер складае прыкладна тры метры ў папярочніку. Гэты камень лічыўся святым. Вясною, калі вада ў рацэ спадала, да яго плавалі на лодках. На яго клалі кавалачкі хлеба, прасілі добрага ўраджаю. Адсюль яго другая назва — Барыс-Хлебнік.

Камяні з'яўляюцца важнымі помнікамі гісторыі. Яны ахоўваюцца дзяржавай. Іх вывучэнне дазваляе шмат сказаць аб жыцці і вераваннях нашых продкаў. Цяпер у Мінску

Музей валуноў у Мінску

створаны Музей валуноў. Тут знаходзяцца старадаўнія і сучасныя вырабы з каменю, глыбы з надпісамі.

На нашай зямлі ёсць шмат старажытных пахаванняў — **курганоў**. Гэта рознай вышыні пагоркі, якія насыпаліся над нябожчыкамі. Такіх курганоў у Беларусі і сёння больш за 15 тысяч. Частку з іх называюць курганамі-валатоўкамі. Згодна з паданнямі, у іх пахаваны **волаты** — надзвычай дужыя і высокія людзі.

Намалюйце волата, як вы яго сабе ўяўляеце.

Звычай насыпаць кургані ўзнік вельмі даўно. Лічылася, што і пасля смерці жыццё чалавека працягваецца, толькі ў іншым месцы. Таму

Браты сталі стваральнікамі першага ў Беларусі музея старажытнасцей. Сюды яны перадалі багатую калекцыю рэчаў, знойдзеных у час раскопак.

Яўстах Тышкевіч

1. Чаму да некаторых камянёў старажытныя жыхары Беларусі ставіліся з пашанай?
2. Чаму камяням часам давалі імёны?
3. Для чаго насыпалі курганы?
4. Чаму археалогію называюць навукай з рыдлёўкай у руках?
5. Раскажыце, як вы ўшаноўваеце памяць сваіх продкаў.

1. Даведайцеся ад дарослых пра камяні ці курганы ў вашай мясцовасці. Падрыхтуйце вуснае паведамленне.
2. Даведайцеся ад бацькоў, як у вашай сям'і ўшаноўваюць памяць продкаў.
3. Вызначце, якую інфармацыю пра жыццё нашых продкаў могуць «паведаміць» прылады працы ўсходніх славян. Яны адлюстраваны на с. 4 атласа.

8. ЯК ДА НАС ПРЫЙШЛА КНІГА

Пра жыццё продкаў у старажытныя часы нам паведамляюць пісьмовыя крыніцы — **лэтапісы**. У іх запісвалі звесткі аб найбольш значных гістарычных падзеях. Самым старажытным летапісам усходніх славян з'яўляецца «Аповесць мінулых гадоў». Яна была напісана ў Кіеве.

Нашы продкі добра разумелі значэнне кнігі. Каля тысячы гадоў таму адзін летапісец сказаў так: «Кнігі — гэта рэкі, якія напойваюць увесь Сусвет. Ад іх зыходзіць мудрасць».

Кнігі ў даўнія часы былі толькі рукапісныя, вялікія і цяжкія. Паперы тады яшчэ не было. Таму кнігі пісаліся на тонка вырабленай цялячай, авечай ці казінай скуры. Загалоўкі і пачатковыя літары размалёўвалі фарбамі, аздаблялі малюнкамі.

Старонкі з летапісу

Вокладкі рабілі з дзвюх дошчачак. Іх абцягвалі скурай і ўпрыгожвалі каштоўнымі камянямі. Да вокладкі прымацоўвалі металічныя засцежкі, каб кнігу можна было зашпільваць.

Галоўнымі цэнтрамі перапісвання кніг на беларускіх землях былі старажытныя гарады Полацк і Тураў.

Старажытная
рукапісная кніга

Знайдзіце на карце на с. 10—11 атласа гарады Полацк і Тураў. Якім умоўным знакам абазначаны рукапісныя майстэрні, што знаходзіліся ў гэтых гарадах? Чаму выкарыстаны такія ўмоўны знак?

У пачатку **12 стагоддзя** ў Тураве нарадзіўся хлопчык. Калі ён вырас, то стаў **манахам** і ўзяў імя Кірыла. Ён пачаў пісаць павучанні пра тое, як павінны жыць людзі. Каб маліцца за людзей, Кірыла добраахвотна зачыніўся ў высокай драўлянай **вежы**, збудаванай на беразе Прыпяці. Доўгія месяцы людзі насілі яму ў вежу толькі ваду і хлеб. Ён знаходзіўся ў роздуме, пісаў малітвы, што вядомыя і цяпер. Сучаснікі за красамоўства называлі яго Залатавустам.

Перапісчык кніг

росце (бярозавай кары) або дошчачках, пакрытых тонкім слоём воску. Літары надрапваліся на кары ці выціскаліся на воску металічнай палачкай. Яе ніз, якім выводзіліся літары, быў востры. Верх меў форму лапатачкі — ёю загладжваліся памылкі.

Берасццяная грамата

Старажытныя «ручкі»

1. Растлумачце паходжанне слова «летапіс». Выкарыстайце гістарычны слоўнік.
2. Раскажыце пра тое, як ствараліся рукапісныя кнігі.
3. Да чаго Кірыла Тураўскі заклікаў людзей?
4. Патлумачце, што ўяўлялі сабой берасццяныя граматы.

1. Прыдумайце сваю назву для апавядання.
2. Падбярыце слова-сінонім да апошняга слова ў назве самага старажытнага летапісу ўсходніх славян «Аповесць мінулых гадоў».

9. КНЯЗЁЎНА З ТРЫМА ІМЁНАМІ

Даўным-даўно, у 10 стагоддзі, у сям’і полацкага **князя Рагвалода** нарадзілася дачка. Назвалі дзяўчынку **Рагнедай**. Калі князеўне споўнілася чатырнаццаць гадоў, пасваталіся да яе два браты. Гэта былі вялікі кіеўскі князь Яраполк і наўгародскі князь Уладзімір. Браты паміж сабой не сябравалі.

Рагвалод і Рагнеда

Наспявала вайна. Браты разлічвалі, што полацкі князь дапаможа войскам таму з іх, хто стане мужам яго дачкі. Рагнедзе спадабаўся Яраполк, а Уладзіміру яна са згоды бацькі адмовіла. Сваты раз'ехаліся: адны з радаснай весткай у Кіеў, другія — з сумнай весткай у Ноўгарад. Рагнеда чакала лета, калі да яе, па звычаях таго часу, павінен быў прыехаць жаніх.

Ды лёс вырашыў іначай. Уладзімір сабраў вялікае войска і, як толькі сышоў снег, нечакана напаў на Полацк. Бацькі і браты Рагнеды былі забіты, а яе Уладзімір сілай прымусіў стаць сваёй жонкай. Пасля гэтага Уладзімір з войскам рушыў на Кіеў. Вераломна забіў Яраполка і стаў вялікім кіеўскім князем.

Паводле старадаўняга звычаю, жанчына, калі яе бралі замуж, мяняла імя. Рагнеда назвалася **Гарыславай**. У яе нарадзіліся дзеці. Але памяць пра бацьку, маці, братоў не давала спакою. Адноўчы ноччу яна падышла да ложка, дзе спаў Уладзімір, з намерам адпомсціць за родных і Полацк. Але князь прачнуўся, ускочыў і ў лютасці схапіўся за меч. На шум прыбег старэйшы сын **Ізяслаў**. Ён заслانیў сабой маці і сказаў: «Бацька, ты тут не адзін!» Князь адступіў, а назаўтра абвясціў наступнае. Малодшых дзяцей Рагнеда не ўбачыць ніколі. А сама яна разам з сынам паедзе ў невялікую крэпасць, якую ён падаруе Ізяславу. Ад яго

імя і пайшла назва крэпасці, а пазней горада Заслаўе, што пад Мінскам.

Уладзімір тым часам прыняў хрысціянства — веру ў Ісуса Хрыста — і пачаў хрышчэнне ва ўсіх гарадах. Пры цэрквах пачалі будаваць манастыры. У адзін з іх сышла Рагнеда. Яна стала **манахіняй** пад імем **Анастасіі**. А яе сын Ізяслаў праславіўся як полацкі князь.

Сёння тыя, хто наведвае старадаўняе Заслаўе, прыходзяць да кургана Рагнеды. Яны аддаюць даніну памяці полацкай князеўне-пакутніцы, якая пражыла свой век пад трыма імёнамі. А напамінам аб гэтых гістарычных падзеях стаў помнік Рагнедзе і Ізяславу.

Разгледзьце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа. Пакажыце на ёй

Помнік Рагнедзе і Ізяславу ў Заслаўі

помнік Рагнедзе і Ізяславу, а таксама горад, дзе гэты помнік узведзены.

1. Што азначае слова «князь»? Выкарыстайце гістарычны слоўнік.
2. Чаму полацкая князеўна атрымала на працягу свайго жыцця ажно тры імёны? Назавіце іх.
3. Каго падтрымаў Ізяслаў словамі: «Бацька, ты тут не адзін!»? Маці ці бацьку? Свой адказ патлумачце.
4. Растлумачце, чаму Рагнеду называюць князеўнай-пакутніцай.
5. Адкуль пайшла назва горада Заслаўе?

Паглядзіце на драўляны меч у руках Ізяслава на малюнку на с. 38 вучэбнага дапаможніка. Гэта дзіцячая цацка ці зброя? Свой адказ патлумачце.

10. СЫН РАГНЕДЫ — ЯРАСЛАЎ МУДРЫ

Больш за тысячу гадоў таму князі ўсходніх славян стварылі дзяржаву — **Кіеўскую Русь**. Галоўным горадам дзяржавы, яе сталіцай, быў Кіеў. У ім жылі вялікія князі. Адным з самых вядомых князеў быў **Яраслаў** — сын Рагнеды. За свой розум ён быў празваны **Мудрым**.

Вялікі кіеўскі князь Яраслаў Мудры

Час княжання Яраслава быў вяршыняй славы і велічы Кіеўскай Русі. Пры ім быў створаны першы агульны для ўсіх **закон** — Руская Праўда. Гэты закон стаў правілам жыцця для ўсіх жыхароў Кіеўскай Русі, у тым ліку беларускіх зямель. Для тых, хто парушаў закон, былі прадугледжаны пакаранні: ад штрафаў да смяротнай кары.

Яраслаў быў супраць княжацкіх сварак за землі і багацце. Ён лічыў, што аб'ядноўваць дзяржаву трэба не толькі з дапамогай зброі, але і вераю ў Хрыста. Па яго загадзе ў цэнтры Кіева быў узведзены велічны **сабор** у імя Святой Сафіі. Гэта быў самы вялікі і прыгожы храм Кіеўскай Русі. Падобныя храмы потым былі пабудаваны ў Полацку і Ноўгарадзе.

Разгледзьце карту на с. 1 атласа. Пакажыце на ёй горад Кіеў і Сафійскі сабор.

Яраслаў Мудры быў таксама ўдалым ваяром. Ён неаднойчы перамагаў ворагаў на полі бою. У час яго княжання ворагі баяліся нападаць на Кіеў і іншыя гарады княства.

Яшчэ да сваёй смерці Яраслаў падзяліў Кіеўскую Русь паміж сынамі. Ён загадаў ім разумна кіраваць і не сварыцца паміж сабою. Так і было некаторы час. Аднак потым сыны забылі бацькаў наказ і гэтым наклікалі на краіну розныя беды.

Памяць аб Яраславу Мудрым як разумным і разважлівым дзяржаўным дзеячу жыве і сёння.

1. За што Яраслаў быў празваны Мудрым?
2. Як зваўся закон, які вызначыў правілы жыцця для ўсіх жыхароў Кіеўскай Русі?
3. Што было зроблена Яраславам Мудрым, каб аб'яднаць дзяржаву?
4. У чым заключаўся завет Яраслава Мудрага сваім сынам?

1. Разгледзьце картасхему «Шлях „з варагаў у грэкі“» на с. 17 вучэбнага дапаможніка. Пакажыце на ёй гарады, дзе былі пабудаваны Сафійскія саборы.
2. Паглядзіце на малюнак на с. 40 вучэбнага дапаможніка. Па чым можна здагадацца, што Яраслаў Мудры — князь і адукаваны чалавек?

11. УСЯСЛАЎ ЧАРАДЗЕЙ

У краі блакітных азёр, у горадзе Полацку, у 11 стагоддзі правіў князь Усяслаў. Чуткі пра яго хадзілі па ўсім белым свеце. Гаварылі людзі пра Усяслава рознае. Быццам то ваўком абярнецца, то турам, то сокалам. Нібыта абягаў ён ды аблятаў межы свайго княства, за што і празвалі Усяслава **Чарадзеям**. Каб абараніцца ад ворагаў, полацкі князь збіраў сваю **дружыну**.

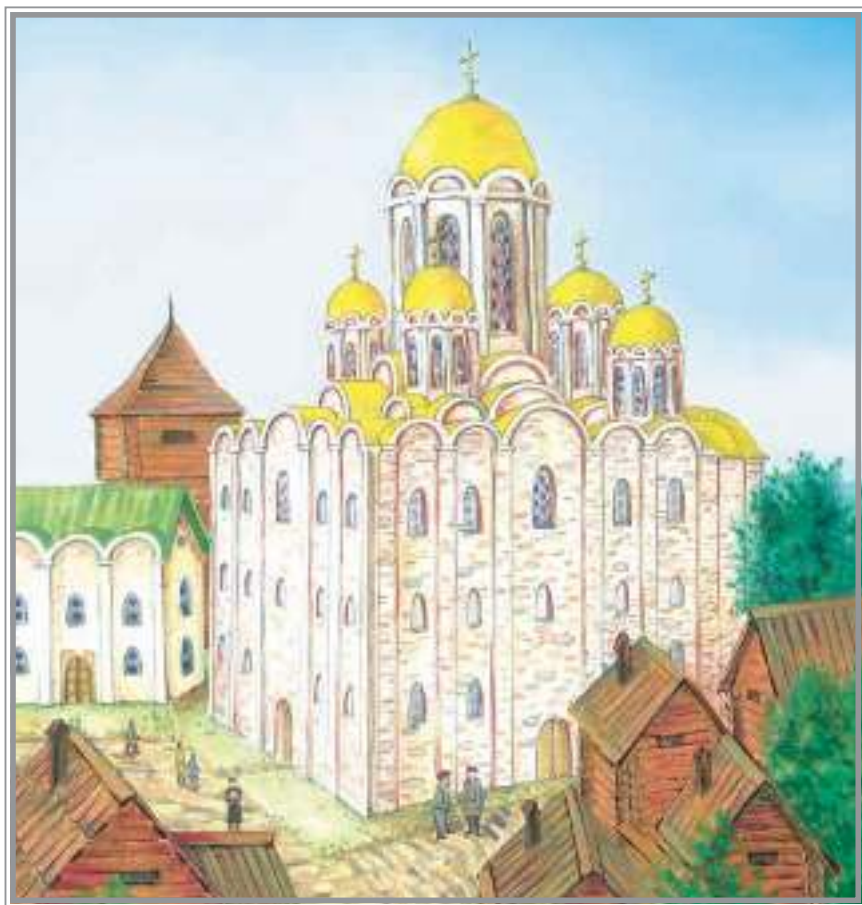
Прыходзілі воіны, каб яе папоўніць. І ўсе маладыя, ды і самому Усяславу было тады пятнаццаць гадоў.

Мацаваў Усяслаў свой горад, а з ім і ўсю Полацкую зямлю. Полацк пры князю Усяславу стаў не проста вялікім, а найбуйнейшым горадам на ўсходнеславянскіх землях. Усяслаў пабудаваў у Полацку

Полацкі князь Усяслаў
па прызванні Чарадзея

Княжацкі
дружыннік

Полацкі Сафійскі сабор

новы вялікі замак, абнёс яго высокай драўлянай сцяною і глыбокімі равамі. Не пераскочыць, не пералезці. У самім жа замку паўстала дзіва — сабор Святой Сафіі, як у Кіеве і Ноўгарадзе.

Дакажыце з дапамогай малюнка на с. 5 атласа, што старажытны Полацк з'яўляўся вельмі буйным горадам.

Бітва на Нямізе. Малюнак з летапісу

Калі княству пагражала небяспека, Усяслаў вымаў свой меч і смела кідаўся ў бой. Так было ў сакавіку **1067 года**, калі адбылася бітва на рацэ Нямізе. Аб гэтым у летапісе паведамлялася: «І сустрэліся праціўнікі на Нямізе месяца сакавіка ў трэці дзень, быў снег вялікі, і пайшлі адзін на аднаго. І была лютая сеча, і многія палеглі ў ёй».

Празь Усяслаў Чарадзея больш за 70 гадоў. Пры яго жыцці Полацкае княства дасягнула найбольшага росквіту і праславілася сярод іншых дзяржаў. Памяць аб славым продку ўшанавана помнікам у яго родным горадзе.

Разгледзьце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа. Пакажыце на ёй помнік Усяславу Чарадзею і горад, дзе гэты помнік узведзены.

1. Раскажыце, чаму полацкага князя Усяслава празвалі Чарадзеєм.

2. Чым адметнае княжанне Усяслава Чарадзея?

3. Успомніце гістарычную падзею, якая звязана з ракой Нямігай.

4. Ці можна лічыць Сафійскі сабор у Полацку сімвалам (знакам) самастойнага Полацкага княства? Свой адказ патлумачце.

Карыстаючыся малюнкам на с. 44 вучэбнага дапаможніка, зрабіце апісанне сабора Святой Сафіі ў Полацку. Словы для выкарыстання: *велічны, купалы, крыжы, светлы колер, цэгла, байніцы.*

12. ЕФРАСІННЯ ПОЛАЦКАЯ

Велічны звон склікае палачан на сход на плошчу каля Сафійскага сабора. Сюды спяшаюцца дарослыя мужчыны, гатовыя стаць пад княжацкія сцягі і бараніць сваю зямлю ад ворагаў. Князь пазірае на людскі натоўп, думае думу. Час выступаць у паход.

Па вузенькіх вулачках горада спяшаецца дзяўчынка. Гэта **Прадслава**. Ідзе хутка і ўпэўнена — горад ёй добра знаёмы. Праз хвіліну дзяўчынка ўжо каля сабора. Тут лечаць пара-

Ефрасіння Полацкая

нених воінаў. З раніцы да вечара дапамагае Прадслава. Каму вады паднясе, каму слова ласкавае скажа...

Мінулі гады. Падрасла прыгажуня Прадслава. Ёй споўнілася 12 гадоў. У такім узросце яна ўжо лічылася нявестай. І бацька надумаў аддаць яе замуж. Але яна вырашыла інакш — сышла ў манастыр, каб прысвяціць сваё жыццё Богу і бедным людзям. Маладая манахіня атрымала новае імя — **Ефрасіння**. Яна стала жыць у Сафійскім саборы. Там чытала і перапісвала кніжкі, іх прадавалі, а грошы раздавалі бедным. Манастыры сваім набыткам дзяліліся з беднымі людзьмі, давалі прытулак падарожным.

У час, калі жыла Ефрасіння, дзеці атрымлівалі адукацыю дома або ў школах пры манастырах, цэрквах. Ефрасіння вучыла дзяўчынак чытаць і пісаць, рабіць розныя хатнія справы: шыць, гатаваць ежу, вышываць.

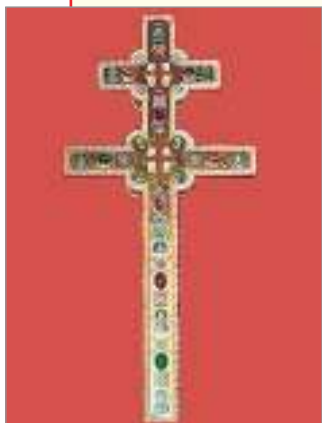
Слава аб дабрадзейнасці Ефрасінні разышлася далёка за межы Полацка. Ведалі яе і ў Кіеве, і ў Ноўгарадзе. Людзі дзякавалі за дабро, якое яна рабіла для іх. Ефрасіння вучыла людзей паважаць адно аднаго, заклікала спыніць крывавае войны. Зброя, казала яна, прыносіць у хаты замест хлеба горыч ды слёзы.

Пражыла Ефрасіння больш за шэсцьдзясят гадоў. Добрая памяць аб ёй засталася жыць. Яна стала першай жанчынай сярод усходніх славян, якую царква абвясціла святой.

У Полацку, недалёка ад ракі Палаты, па сённяшні дзень стаіць прыгожая, нібыта лялечная, царква. Яе пабудаваў па жаданні князёўны-манашкі, і вельмі хутка — за 30 тыдняў. Гэту царкву людзі завуць Спаса-Ефрасіннеўскай. Сцены ўнутры царквы пакрыты дзівоснымі малюнкамі, якія захаваліся да нашых дзён. Царква пабудавана так, што быццам бы імкнецца ў неба. Яна нагадвае белую птушачку, якая нібыта адпачывае на зялёным лузе.

Разгледзьце карту «Гістарычныя архітэктурныя помнікі Беларусі» на с. 8—9 атласа. Пакажыце

кавалачак ад драўлянага крыжа, на якім яго распялі. Па баках крыж упрыгожаны пазалочанымі срэбнымі пласцінамі.

Крыж Ефрасінні Полацкай

1. Патлумачце, у чым заключаўся жыццёвы выбар 12-гадовай прыгажуні Прадславы.

2. Што рабілі з кніжкамі, якія Ефрасіння Полацкая перапісвала ў Сафійскім саборы?

3. Чаму Ефрасіння Полацкая вучыла людзей і да чаго заклікала?

4. Чаму Крыж Ефрасінні Полацкай з'яўляецца святыняй для беларускага народа?

1. Складзіце план апавядання пра жыццё Ефрасінні Полацкай.

2. Выведце, якія дэталі малюнка «Ефрасіння Полацкая» на с. 47 вучэбнага дапаможніка сведчаць аб тым, што яна манахіня.

3. Зрабіце апісанне Крыжа Ефрасінні Полацкай. Выкарыстайце малюнак уверсе і тэкст апавядання.

4. Апішыце паводле малюнка на с. 47 вучэбнага дапаможніка Спаса-Ефрасіннеўскую царкву. Словы для выкарыстання: *прыгожая, нібыта лялечная, белакаменная, аднакупальная.*

13. У ШТО ВЕРЫЛІ НАШЫ ПРОДКІ

Вельмі даўно нашы продкі верылі ў розныя таямнічыя сілы, у існаванне добрых і злых духаў. Сярод такіх духаў былі лесуны, хатнікі, вадзянікі. Пакланяліся Дажбогу — богу Сонца. Вельмі стараліся ўлагодзіць Перуна — бога грому і маланкі. Асаблівае значэнне надавалі Вялесу — богу жывёлагадоўлі, гандлю, багацця.

Ад старадаўніх вераванняў у нас захавалася **Купалле**. Гэта старажытнае народнае свята раз адзначаецца летняй ноччу з 6 на 7 ліпеня. Адзін з самых вядомых купальскіх звычаяў — пошук папараць-кветкі. Згодна з паданнем, убачыць яе можна было толькі цёмнай ноччу. Трэба было запаліць свечку ў лясным гушчары, дзе шмат папараці. Лічылася, што той, хто знойдзе папараць-кветку, зможа бачыць скарбы, схаваныя пад зямлёй, разумець мову птушак і звяроў. А яшчэ ніводная купальская ноч не абыходзілася без вогнішча. Вакол яго вадзілі

Святкаванне
Купалля
ў нашы дні

карагоды. Праз агонь пераскоквалі, узяўшыся за рукі, маладыя хлопцы з дзяўчатамі. Агонь лічыўся ачышчальнай сілай.

Людзі верылі, што такой жа ачышчальнай сілай валодае вада. Таму ўсе імкнуліся выкупацца менавіта ў купальскую ноч. Дзяўчаты варажылі на свайго каханага на беразе рэчкі. Яны пускалі вянкi, сплеченыя з розных траваў, у ваду. Калі вяночак патоне, то дзяўчына замуж не выйдзе. А калі вяночак будзе плыць вельмі далёка, то гэта прынясе дзяўчыне вялікае шчасце. Бывала, што пускалі ў ваду адразу два вяночкі — для сябе і для жаніха. Калі вяночкі ў вадзе сустрэкаліся — быць вяселлю.

Папараць-кветка з'яўляецца эмблемай Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У будучым вы можаце выбраць яго для свайго навучання.

Эмблема Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Напрыканцы снежня і ў пачатку студзеня нашы продкі адзначалі **Каляды**. Яны ахоплівалі адразу тры святы: Нараджэнне Хрыстова, Новы год і Хрышчэнне (Вадохрышча). Да кожнага з гэтых святаў гатавалася абавязковая ежа — каша з тоўчаных ячных круп. Яна называлася куцця. За стол для святкавання Калядаў сядалі, як толькі на небе з'яўлялася першая зорка. Гэта напамін пра паданне аб зорцы, якая паказала вандроўнікам шлях да месца нараджэння Ісуса Хрыста.

Увечары моладзь і дзеці апраналі навыварат кажух, надзявалі маску казы і хадзілі калядаваць. Яны спыняліся ля кожнага двара і чакалі,

Святкаванне Калядаў

калі іх запрасяць у хату. Калядоўнікі трымалі ў руках зорку. Яе абцягвалі каляровай тканінай, а ўсярэдзіне запальвалі свечку. Пераапанутыя калядоўнікі спявалі песні, скакалі пад скрыпку і бубен. За гэта атрымлівалі пачастункі (сала, каўбасу), а таксама грошы.

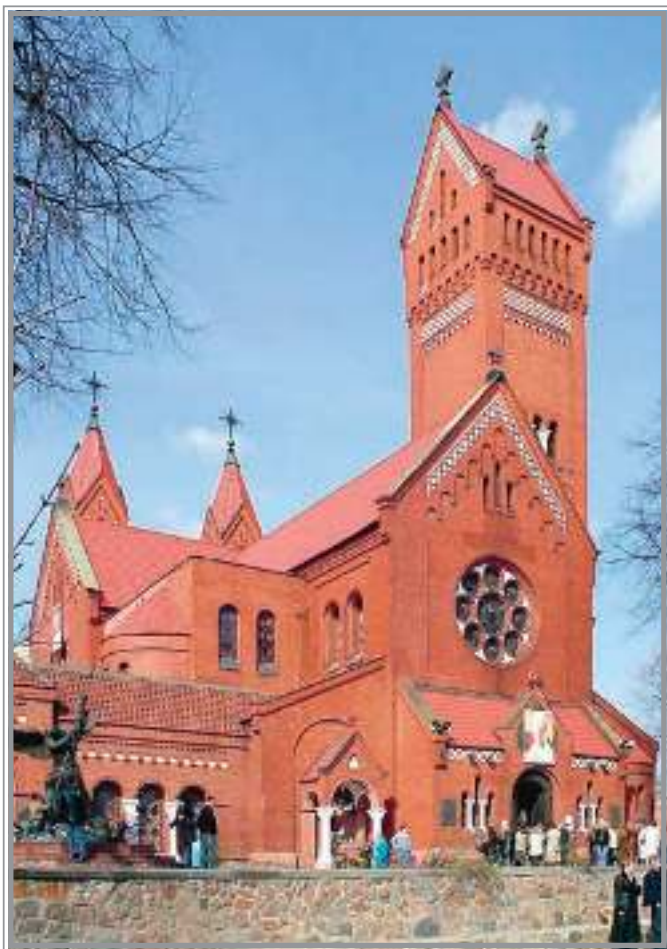

Разгледзьце карту «Гістарычнае адзенне жыхароў Беларусі» на с. 12—13 атласа. Пакажыце на ёй выявы святкавання Купалля і Калядаў. Вызначце, якія звычаі на іх адлюстраваны.

Яшчэ ў тыя часы, калі жыла Рагнеда, на зямлю нашых продкаў прыйшла новая вера — хрысціянства. Прыняцце гэтай веры садзейнічала развіццю культуры. Пачалі будавацца цэрквы. Болей стала пісьменных людзей, бо пры цэрквах адчыняліся школы. Побач з цэрквамі будавалі манастыры. Першы манастыр быў заснаваны Рагнедай каля Ізяслаўля, дзе яна жыла разам з сынам. Сын Рагнеды Ізяслаў паклапаціўся аб адкрыцці ў Полацку першай школы. Ён пачаў збіраць бібліятэку.

У 11 стагоддзі хрысціянства падзялілася на праваслаўе і каталіцызм. Тыя вернікі, што моляцца ў царкве, называюць сябе праваслаўнымі, а тыя, хто ў касцёле, — католікамі.

У самым цэнтры Мінска ўзведзены касцёл Святых Сымона і Алены. Ён незвычайны, бо пабудаваны беларускім грамадскім дзеячам

Касцёл Святых Сымона і Алены

Эдвардам Вайніловічам у памяць пра сваіх памерлых дзяцей. Гісторыя гэта здарылася больш за 100 гадоў таму. Спачатку ў 12-гадовым узросце памёр малодшы сын Сымон. А потым, не дажыўшы толькі адзін дзень да свайго 19-годдзя, — яго сястра Алена. Перад смерцю

яна папрасіла бацьку пабудаваць храм. Выгляд касцёла прысніўся Алене, і яна намалёвала яго. Бацька выканаў просьбу сваёй дачкі. І сёння мы можам пабачыць касцёл, які ў народзе завуць Чырвоным.

Жывуць сярод нас і прыхільнікі іншых веравызнанняў. Вернікі-татары наведваюць свае храмы — мячэці, а яўрэі — сінагогі. Пераважная большасць вернікаў у Беларусі — праваслаўныя. Але з даўніх часоў жыхары нашай зямлі мірна суіснавалі з прадстаўнікамі іншых веравызнанняў. Кожны чалавек сам выбірае сабе веру або застаецца няверуючым. Мы з павагай ставімся да людзей рознай веры. Бо вера ў Бога дапамагае многім людзям у іх жыцці.

1. Раскажыце, якім старажытным багам пакланяліся нашы продкі.
2. Якія з купальскіх звычаяў вам запамніліся?
3. Апішыце святкаванне Калядаў паводле малюнка на с. 53 вучэбнага дапаможніка.
4. Што вас уразіла ў гісторыі пра касцёл Святых Сымона і Алены?
5. Як завуцца тыя вернікі, што ходзяць у царкву, і тыя, хто моліцца ў касцёле?
6. Як называюцца храмы, якія наведваюць татары і яўрэі?

14. У АБАРОНУ СВАЁЙ ЗЯМЛІ

Ледзяныя вятры з поўначы ды гарачыя з поўдня наганялі хмары на блакітныя нябёсы Полацкага княства. На нашы землі напалі **рыцары**-крыжакі. Яны рабавалі гарады і вёскі, забіралі людзей у палон. Супраць крыжацкай пагрозы разам выступілі многія славяне і балты. Балты — гэта продкі сучасных літоўцаў і латышоў. Так у 13 стагоддзі беларускія і літоўскія землі аб'ядналіся ў адну дзяржаву — Вялікае Княства Літоўскае.

Крыжакі каля Навагрудскага замка

Яго цэнтрам першапачаткова стаў горад Навагрудак.

Разгледзьце карту «Вялікае Княства Літоўскае» на с. 6—7 атласа. Пакажыце на ёй кірункі паходаў рыцараў-крыжакоў і першапачатковы цэнтр княства.

У 14—15 стагоддзях барацьбу супраць крыжакоў узначаліў вялікі князь **Вітаўт**, які стаяў на чале княства. З малых гадоў Вітаўт вучыўся трымаць у руках зброю, сядзець на кані. У далейшым гэта яму спатрэбілася. У гады яго кіравання дзяржава дасягнула сваёй найбольшай велічы і магутнасці.

Вялікі князь Вітаўт

У 1410 годзе Вітаўт павёў свае войскі на нямецкіх рыцараў. Каля вёскі Грунвальд (што азначае «зялёны лес») Вітаўт сустрэўся са сваім братам, польскім каралём Ягайлам. Яны пачалі бой з крыжакамі. Праціўнікі сышліся ў жорсткай бітве. Трава пачырванела ад крыві. Іскры сыпаліся ад мячоў і шчытоў. Ламаліся коп'і. Параненыя воіны падалі пад капыты коней.

Бітва працягвалася ўвесь дзень. Пад вечар крыжакі не вытрымалі. Яны пачалі адыходзіць, а неўзабаве і пабеглі, ратуючыся ад пагібелі і палону. Дзякуючы мужнасці беларусаў, літоўцаў, палякаў і татараў крыжакі былі разбіты.

Шмат гадоў мінула з таго часу. Аднак і дагэтуль мы шануем мужных ваяроў, якія перамаглі ворагаў у цяжкай бітве пад Грунвальдам.

1. Як называлася новая дзяржава, у якую аб'ядналіся беларускія і літоўскія землі?
2. Які горад першапачаткова стаў цэнтрам новай дзяржавы?
3. Назавіце імя вялікага князя, які ўзначаліў барацьбу з рыцарамі-крыжакамі.
4. Якая бітва адбылася ў 1410 г.?
5. Чаму беларускія, літоўскія, польскія і татарскія воіны перамаглі ў бітве пад Грунвальдам?

1. Вывзначце, якая дзяржава існавала раней: Полацкае княства ці Вялікае Княства Літоўскае.

2. Разгледзьце выяву Вітаўта на с. 58 вучэбнага дапаможніка. Што сведчыць аб яго пасадзе вялікага князя і ўдзеле ў бітвах?

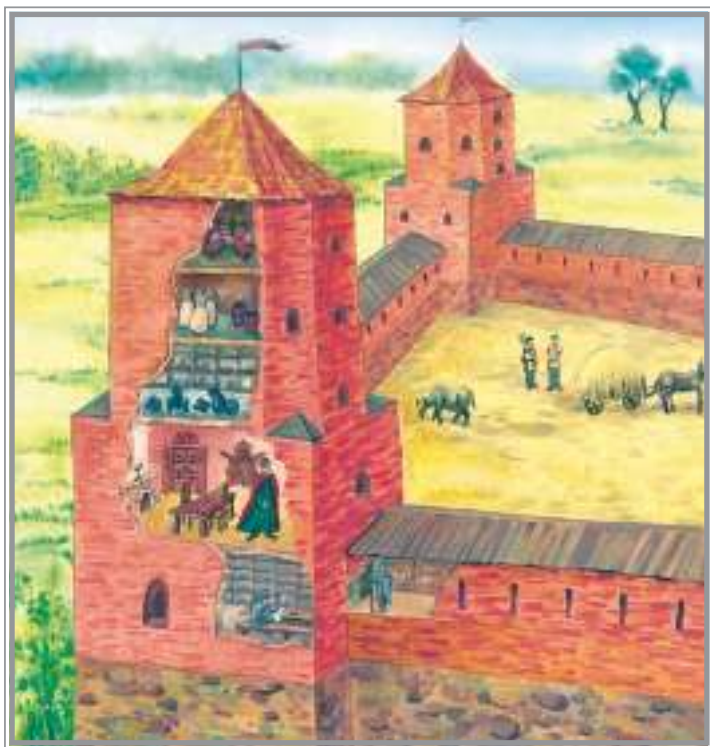
Растлумачце, чаму рыцараў называлі крыжакамі. Выкарыстайце малюнак на с. 57 вучэбнага дапаможніка.

15. ПАД СЦЕНАМІ СТАРАЖЫТНЫХ ЗАМКАЎ

Нашы продкі будавалі зámкі, каб абараніцца ад ворагаў. Слова «зáмак» падобнае да слова «замóк». І сапраўды, старажытныя ўмацаванні можна назваць замка́мі. Адамкнуць іх або падабраць ключы ворагам удалася не заўсёды.

Найбольш магутныя зámкі ўзводзіліся на межах у самых небяспечных месцах. Першапачаткова замкі будавалі з дрэва, а потым — з каменю і цэгля. Яны з’явіліся ў Лідзе, Навагрудку, Крэве.

Кожны замак меў свае асаблівасці. У Навагрудскага замка было сем вежаў. Лідскі і Крэўскі — амаль блізняты. Яны мелі форму няправільных чатырохкутнікаў і па дзве вежы

Старажытны замак

ў вуглах. Таўшчыня сцен дасягала трох метраў, вышыня — 12 метраў, а даўжыня сцен складала 400—500 метраў. Замкі былі акружаны равамі з вадою.

Разгледзьце карту «Вялікае Княства Літоўскае» на с. 6—7 атласа. Пакажыце на ёй Навагрудскі замак.

Разгледзьце карту «Гістарычныя архітэктурныя помнікі Беларусі» на с. 8—9 атласа. Пакажыце на ёй, дзе размешчаны Лідскі замак і знаходзяцца рэшткі Крэўскага. Апішыце іх.

З Крэўскім замкам звязана наступнае паданне. Князь Ягайла жадаў быць адзіным гаспадаром. Ён падманам пасадзіў у падзямелле замка свайго брата — князя Вітаўта. Выратавацца з няволі Вітаўту дапамагла жонка, якая наведала яго разам са служкаю. У час сустрэчы ён пераапануўся ў жаночае адзенне служкі і разам з жонкай пакінуў замак. Вітаўта сустрэлі верныя людзі, якія чакалі яго з асядланымі коньмі ва ўмоўленым месцы.

І вось князь Вітаўт імчыць прэч ад Крэўскага замка. Шлях прывёў яго ў лясную вёску непа-

Будаўніцтва Сынкавіцкай царквы-крэпасці

далёку ад Слоніма, дзе ён схаваўся ад пагоні. А пазней у гэтым месцы ў знак уратавання была пабудавана Сынкавіцкая царква-крэпасць. Яна з'яўлялася адначасова і храмам, і абарончым збудаваннем. Царква-крэпасць і дагэтуль зачароўвае людзей сваёй суровай прыгажосцю.

Разгледзьце карту «Гістарычныя архітэктурныя помнікі Беларусі» на с. 8—9 атласа. Пакажыце на ёй Сынкавіцкую царкву-крэпасць і дзе яна размешчана.

Па загадзе князя Вітаўта быў пабудаваны каменны замак у Гродне. Гродзенскі замак

Гродзенскі замак

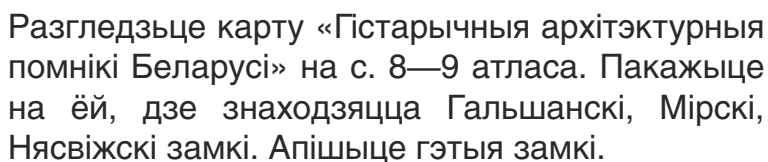
меў вельмі цікавую канструкцыю моста. Замак быў істотна перабудаваны па загадзе караля **Рэчы Паспалітай**. Такую назву атрымала новая дзяржава. У яе ў **16 стагоддзі** аб'ядналіся Вялікае Княства Літоўскае і Польскае Каралеўства. У складзе гэтай дзяржавы знаходзіліся беларускія, украінскія, польскія і літоўскія землі.

У 16 стагоддзі былі пабудаваны замкі ў Міры, Нясвіжы, Гальшанах. Гальшанскі замак лічыўся адным з самых прыгожых. Казалі, падобны да яго ёсць толькі ў Францыі. Ён нечым нагадваў Мірскі замак, але выглядаў не так сурова. Гальшанскі замак захаваўся да нашых дзён у паўразбураным стане. Затое сёння адноўлены Мірскі замак. У яго залах прадстаўлены ўзоры мэблі, калекцыі старажытнай зброі і даўніх музычных інструментаў. Ёсць там творы жывапісу і прадметы быту.

Самым багатым і прыгожым у Беларусі з'яўляецца Нясвіжскі замак. Ён належаў старажытнаму роду князёў **Радзівілаў**. Тут былі сабраны цікавыя калекцыі рыцарскай зброі, каштоўных камянёў, манет, абразоў і карцін. Бібліятэка замка змяшчала 20 тысяч кніг, розныя гістарычныя дакументы. Замак узведзены ўбаку ад горада, між азёр — фактычна на востраве.

Замкі — агульнанародны гонар, бо хоць яны і належалі князям, але ж ствараліся ўсім

народам. У час навалы навакольніх жыхары ратаваліся ў замку, абаранялі яго, а значыць, і сваю зямлю.

Карысна ведаць

Мірскі замкава-паркавы комплекс і архі-
тэктурна-культурны комплекс Радзівілаў
у Нясвіжы ўнесены ў спіс
Сусветнай культурнай спад-
чыны. А сёння вы можаце
ўбачыць, як яны выглядалі
на малюнках 19 стагоддзя.
Аўтарам гэтых замалёвак стаў
таленавіты мастак **Напалеон
Орда**. Праўда, цікавае імя?

Мастак Напалеон Орда і яго замалёўкі
Нясвіжскага і Мірскага замкаў

Вы, напэўна, чулі такое? Сам мастак нарадзіўся на Брэстчыне. Ён шмат падарожнічаў, а пасля сваіх вандровак пакінуў замалёўкі замкаў і палацаў, вёсак і гарадоў. Кожная культурная сям'я імкнулася мець у сябе альбом з такімі малюнкамі. Бо яны адлюстроўвалі найпрыгажэйшыя мясціны роднага краю. Мастак за сваё жыццё выдаў шэсць альбомаў. Сваёй творчасцю ён служыў Бацькаўшчыне.

1. Адкуль паходзіць назва *з́амак*?
2. Для чаго будаваліся замкі?
3. Што ўразіла вас у паданні аб выратаванні князя Вітаўта з падзямелля Крэўскага замка?
4. Чым знакамітыя Мірскі і Нясвіжскі замкі?
5. У 16 стагоддзі Вялікае Княства Літоўскае і Польскае каралеўства аб'ядналіся ў новую дзяржаву. Як яна называлася?

Параўнайце мінулы і сучасны выгляд Мірскага і Нясвіжскага замкаў. Выкарыстайце малюнкi Напалеона Орды на с. 65 вучэбнага дапаможніка.

1. Вызначце, чаму Гродзенскі замак меў незвычайную канструкцыю моста. Выкарыстайце малюнак на с. 63 вучэбнага дапаможніка.

2. Апішыце ўмовы жыцця ў старажытным замку. Выкарыстайце малюнак на с. 61 вучэбнага дапаможніка.

3. Апішыце, як будавалася Сынкавіцкая царква-крэпасць. Выкарыстайце малюнак на с. 62 вучэбнага дапаможніка.

16. ПА ЯКІХ ЗАКОНАХ ЖЫЛІ НАШЫ ПРОДКІ

У свеце існуюць розныя законы. Ёсць, напрыклад, законы прыроды. Сапраўды, чалавек не можа спыніць дождж ці снегапад. Нельга загадаць ветру не ламаць дрэвы і не разбураць дамы. Гэтыя законы незалежныя ад чалавека.

З цягам часу ў людзей з'явіліся свае законы. Яны былі заснаваны на правілах штодзённага жыцця. Напрыклад, вы і сёння ведаеце, што старэйшых трэба паважаць. Трэба любіць і шанаваць сваіх бацькоў, бабуль і дзядуляў, дапамагаць ім. Проста і зразумела, ці не так? А гэта і ёсць няпісаныя законы, якія выпрацавала само жыццё. Паводле такіх законаў паважалі тых людзей, якія сумленна працавалі і добра ставіліся да іншых.

У часы Полацкага княства, першай дзяржавы на нашай тэрыторыі, існаваў агульнанародны збор — **вэча**. У вялікіх гарадах людзі збіраліся на галоўнай плошчы, каб разам прыняць закон ці важнае рашэнне. У час галасавання людзі не падымалі руку, як цяпер, а проста крычалі. У каго галасы былі мацнейшыя, тыя і перамагалі. Такія законы спачатку не запісваліся.

Вы ўжо ведаеце, што першыя пісаныя законы ва ўсходніх славян называліся «Руская Праўда». Гэтыя законы падрыхтаваў сын Рагнеды вялікі кіеўскі князь Яраслаў Мудры.

У 16 стагоддзі ў Вялікім Княстве Літоўскім з'явіўся **Статут**. Гэта быў адзін з першых у Еўропе збораў законаў. Адным з яго складальнікаў стаў выдатны дзяржаўны дзеяч **Леў Сапега**.

Разгледзьце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа. Пакажыце на ёй партрэт Льва Сапегі і помнік яму.

Статут быў напісаны на старабеларускай мове. У ім вызначаліся правы і абавязкі ўсіх жыхароў княства — ад вялікага князя да селяніна. Згодна са Статутам усе дзяржаўныя органы і службовыя асобы павінны былі дзейнічаць адпаведна закону. Цікава, што ў Статутце пералічваліся віды звяроў і птушак, якія знаходзіліся пад абаронаю дзяржавы.

Статут Вялікага
Княства Літоўскага

Лей Сапега

Запісаныя ў кнігах законы і правілы паў-
сядзённага жыцця дапамагалі людзям жыць
у міры і згодзе.

1. На чым былі заснаваны законы нашых продкаў?
2. Што такое веча? Як яно адбывалася?
3. Як называлася кніга першых пісаных законаў усходніх славян?
4. На якой мове быў напісаны Статут Вялікага Княства Літоўскага?
5. Што вызначалася ў Статуце Вялікага Княства Літоўскага?

6. Назавіце імя і прозвішча выдатнага дзяржаўнага дзеяча, які стаў адным са складальнікаў Статута.

7. Навошта людзям патрэбны законы?

Разгледзьце выяву Льва Сапегі на с. 69 вучэбнага дапаможніка. Вызначце, што сведчыць пра тое, што Сапега займаў высокую дзяржаўную пасаду.

Ці лічыце вы правільным прымаць закон або важнае рашэнне па сіле крыку? Магчыма, існуе іншы варыянт галасавання? Свой адказ растлумачце.

17—19. АДКУЛЬ ПАЙШЛІ НАЗВЫ НАШЫХ ГАРАДОЎ

Ужо ў 9—13 стагоддзях на землях Беларусі існавалі буйныя гарады. У кожнага з іх свой лёс, сваё жыццё. Давайце пазнаёмімся з імі. Наша падарожжа пачнём з самага старажытнага беларускага горада.

Полацк. Полацк упершыню ўпамінаецца на старонках летапісу «Аповесць мінулых гадоў» пад **862 годам**.

Калі вы пабываеце ў Полацку, то ўбачыце вялікі горад. Ён знаходзіцца на рацэ Заходняя Дзвіна ў тым месцы, дзе ў яе ўпадае рака Палатá. Сюды некалі прыйшлі славяне, каб за-

Старажытны Полацк

снаваць новае паселішча. Першыя славянскія жыхары гэтых зямель сталі звацца палачанамі. Летапісы паведамляюць, што з войскам вялікага кіеўскага князя палачане плавалі нават у Чорнае мора. Праз Полацк у старажытныя часы праходзіў вялікі гандлёвы шлях «з варагаў у грэкі». Полацкія гандляры былі вядомы ў далёкіх краінах. Горад часта наведвалі і замежныя гандляры. Яны прадавалі свае тавары і куплялі тое, што выраблялі палачане. Слава аб Полацку разнеслася па ўсім свеце.

Разгледзьце карту «Старажытныя землі Беларусі» на с. 5 атласа. Пакажыце на ёй Полацк і яго размяшчэнне на гандлёвым шляху «з ва-

рагаў у грэкі». Параўнайце выявы старажытнага Полацка на с. 5 атласа і на с. 71 вучэбнага дапаможніка. Вызначце, што ў малюнках агульнае, а што адрозніваецца.

Тураў. На беразе ракі Прыпяць размясціўся горад Тураў. Упершыню ён згадваецца ў «Аповесці мінулых гадоў» пад 980 годам.

Назва Тураў, як мяркуюць гісторыкі, можа паходзіць ад імя князя, які кіраваў у землях дрыгавічоў. Сваё імя князь Тур атрымаў ад распаўсюджанай у той час у Еўропе жывёлы — тура. Жыхары Турава расказваюць такое паданне пра ўзнікненне горада.

Даўным-даўно на месцы Турава былі непраходныя лясы. Тут вадзілася шмат звяроў

Паляванне нашых продкаў на тура

і птушак, а рэкі поўніліся рознай рыбай. Завітаў сюды са сваім войскам князь Тур. Аднойчы, вельмі стомлены, прылёг ён адпачыць. І сніць князь, што ляжыць ён на высокім возе, а вакол — шмат гарадоў. Прачнуўшыся, ён загадаў пабудаваць тут горад.

Разгледзьце карту «Старажытныя землі Беларусі» на с. 5 атласа. Пакажыце на ёй Тураў.

Мінск. У самым цэнтры Беларусі знаходзіцца яе сучасная сталіца — горад Мінск. Як ён узнік? Што тут было раней, у старажытныя часы? Упершыню Мінск (тады Менск) упамінаецца ў летапісе пад 1067 годам. У гэтым годзе адбылася бітва на рацэ Нямізе. Пра незвычайную вуліцу-раку вы ўжо ведаеце. А адкуль жа ўзяла наша сталіца назву? Наконт гэтага ёсць розныя меркаванні.

Даўняе паданне гаворыць, што некалі на тым месцы, дзе пазней вырас горад, пасяліўся млынар. Да яго людзі вазілі збожжа, каб перамалоць яго на муку. Некаторыя сталі сяліцца паблізу. Так узнікла паселішча. Млынара звалі Менеск. Адсюль нібыта і пайшла назва. Спачатку Менеск, потым Менск, а яшчэ пазней — Мінск.

Ёсць іншая думка. Згодна з ёю заезджыя купцы некалі мянялі тут свае тавары на вырабы мясцовых майстроў. Таму пачатковая назва горада паходзіць ад слова «мена» — мяняць.

Млынар Менеск

Многія сучасныя вучоныя мяркуюць, што наша сталіца ўзяла сваю назву ад наймення рэчкі Менкі. На яе берагах і пасяліліся нашы продкі. Раней яна была багатая на рыбу, якая зваласямень. Вось і атрымалася:мень, Менка, Менеск, Менск і, нарэшце, Мінск.

Віцебск. Працягнем наша падарожжа. Ад Мінска будзем рухацца да горада Віцебска. Ён пабудаваны на берагах Заходняй Дзвіны, дзе з ёю злучаецца меншая рэчка — Віцьба. Ну як не здагадацца, што горад узяў сваю назву ад гэтай рэчкі? Як ад Менкі — Менск, ці Мінск, так ад Віцьбы — Віцебск.

Паводле падання, аб якім згадваецца ў летапісе, Віцебск (або Відбеск, Віцьбеск) заснаваны ў 974 годзе. Зручнае месцазнаходжанне

на гандлёвым шляху «з варагаў у грэкі» спрыяла хуткаму развіццю горада.

Разгледзьце карту «Старажытныя землі Беларусі» на с. 5 атласа. Знайдзіце на ёй раку, на берагах якой узніклі Полацк і Віцебск.

Магілёў. А далей мы з вамі адправімся ў горад Магілёў. Праз яго таксама працягнулася сіняя стужка вялікай ракі. Гэта — Дняпро. Яго воды, узяўшы пачатак у Расіі, бягуць па землях Беларусі, Украіны аж да Чорнага мора. Нашы далёкія продкі ўмелі выбіраць зручныя мясціны для сваіх паселішчаў.

Згодна з пісьмовымі крыніцамі — летапісамі, Магілёў быў заснаваны ў 1267 годзе. Як часта здаралася, усё пачалося з узвядзення княжацкага замка. Вакол замка, пад яго абаронай, пачалі сяліцца людзі. Так паступова і паўстаў горад.

Гэтым разам горад узяў назву не ад ракі. Людская памяць данесла да нас цікавае паданне. У даўнія часы там, дзе стаіць сучасны Магілёў, шумела векавая пушча. У самай яе гушчы, на беразе Дняпра, жыў Машэка. Была ў яго нявеста, якую ён вельмі кахаў. Князь сілком забраў прыгажуню ў свой замак. Але да замка не падступіцца. Аднаго разу Машэка перахапіў на лясной дарозе багатую карэту. У ёй разам з князем ехала Машэкава нявеста. Машэка забраў каханую з сабой.

Дзяўчына прызвычаілася да багатага жыцця ў князя і не хацела вяртацца да былога жаніха. Дачакаўшыся, пакуль Машэка ляжа адпачываць, яна забіла яго. Сябры пахавалі Машэку і насыпалі над ім курган. Тое месца сталі называць «Магіла льва».

Так гэта было ці не — хто ведае. Але адну з прыбярэжных гор, дзе некалі нібыта хаваўся Машэка, магілёўцы і цяпер называюць Машэкаўкай.

Гомель. Наступны пункт нашага падарожжа — Гомель, горад на высокім беразе ракі Сож. Тут знаходзілася адно з самых старажытных паселішчаў радзімічаў, якое паступова разраслося і ператварылася ў горад.

Разгледзьце карту «Старажытныя землі Беларусі» на с. 5 атласа. Пакажыце на ёй горад Гомель.

Кажуць, з даўніх часоў насупраць горада ўтварылася на рацэ вялікая мель. І людзі, сплаўляючы па Сожы лес у Дняпро, голасна папярэджвалі адно аднаго: «Го-го, мель!» Нібыта гэта і дало назву гораду.

У летапісах горад упершыню ўпамінаецца пад 1142 годам. Там ён называецца крыху інакш: Гомін, Гомій. Больш падобна да таго, што назва звязана з рэчкай Гамяюк, якая ўпадае тут у Сож. Аднак ці рэчка запазычыла назву ў горада, ці наадварот — сказаць цяжка.

Брэст. А цяпер рушым у горад Брэст. Першыя летапісныя звесткі пра Брэст адносяцца да 1019 года. Ужо тады гэта быў важны гандлёвы цэнтр і моцная крэпасць.

Разгледзьце карту «Старажытныя землі Беларусі» на с. 5 атласа. Пакажыце на ёй горад Брэст.

Пра паходжанне гэтага горада кажуць вось што. Невядомы купец прабіраўся са сваім таварам праз палескія балоты і трапіў у непраходную дрыгву. Што рабіць? Здагадаўся ён абдзіраць бярозы і бярастаю высцілаць шлях. Так і выратаваўся. А само месца ў гонар бяросты-выратавальніцы назвалі Бярэсцем. Адсюль і сучасная назва — Брэст.

Гродна. Развітаўшыся са старажытным Брэстам, рухаемся ў Гродна. Па-даўнейшаму ён завецца Гародня. Гэтая назва, як і словы «гарадзішча», «горад», азначае агароджанае месца, умацаванае паселішча.

Упершыню Гродна згадваецца ў летапісе пад 1127 годам. Горад меў гандлёвыя сувязі з іншымі старажытнымі гарадамі. Гэтаму спрыяла тое, што заснаваны ён быў на беразе Нёмана. А Нёман нясе свае воды ў Балтыйскае мора.

Разгледзьце карту «Старажытныя землі Беларусі» на с. 5 атласа. Знайдзіце на ёй горад Гродна.

Магілёўская
ратуша

Пачынаючы з 14 стагоддзя беларускія гарады набывалі права на самакіраванне. Першым такім горадам у нашай краіне стаў Брэст, а потым Гродна, Полацк, Мінск, Магілёў, Віцебск, Гомель. Кожны з гэтых гарадоў атрымаў свой герб. А ў цэнтры гарадоў на рынкавых плошчах былі пабудаваны **ратушы**. У гэтых будынках знаходзілася кіраўніцтва горада.

1. Калі ўпершыню на старонках летапісу згадваецца самы старажытны беларускі горад? Раскажыце, што вы ведаеце аб паходжанні яго назвы.

2. Як жыхары Турава тлумачаць паходжанне назвы свайго горада?

3. Якая з версій паходжання назвы Мінска падаецца вам больш праўдападобнай і чаму?

4. Што ўразіла вас у гісторыі з Машэкам?

5. Што ў гісторыі паходжання назвы горада Брэста нагадвае пра берасцяныя граматы?

6. Прыгадайце назву ўсходнеславянскага племені, якое пасялілася там, дзе пазней узнік горад Гомель.

7. Што ў назве горада Гродна можа сведчыць аб яго ўзнікненні на месцы замка?

Старажытныя гарады Беларусі

1. Пакажыце на картасхеме «Старажытныя гарады Беларусі» ў вучэбным дапаможніку шлях нашага падарожжа па гарадах Беларусі.

2. Растлумачце, якім чынам палачане ў старажытнасці маглі трапіць да Чорнага мора. Скарытайцеся картасхемай на с. 16 вучэбнага дапаможніка.

3. Разгледзьце малюнак на с. 74 вучэбнага дапаможніка. Раскажыце адно з паданняў пра паходжанне назвы нашай сталіцы.

4. Падлічыце, карыстаючыся самастойна складзенай «стужкай часу», колькі гадоў гораду Мінску.

Даведайцеся аб часе ўзнікнення і паходжанні назвы вашага населенага пункта. Падрыхтуйце вуснае паведамленне.

20. ПАЧЫНАЛЬНІК КНІГАДРУКАВАННЯ

Мінула шмат стагоддзяў, пакуль у Беларусі з’явілася першая друкаваная кніга. Пачынальнікам кнігадрукавання сярод усходніх славян стаў **Францыск Скарына**.

Нарадзіўся Скарына ў канцы 15 стагоддзя ў Полацку. Пачатковую адукацыю атрымаў у сваім родным горадзе. Потым вучыўся ў польскім горадзе Кракаве ва ўніверсітэце. Тут атрымаў першую сваю вучоную ступень бакалаўра. Неўзабаве Францыск паспяхова здаў

Тытульны ліст Бібліі,
выдадзенай
Скарынам у Празе

экзамен на званне доктара медыцыны. Гэта адбылося ў Падуанскім універсітэце — адным з найстарэйшых універсітэтаў Італіі. Медыцынай у далейшым займаўся і сын Скарыны.

Стаўшы выдатным вучоным, Скарына вырашыў узяцца за друкаванне кніг на старабеларускай мове. На радзіме ўмоў для друкавання не было, і ён накіраваўся ў чэшскі горад Прагу. Тут у **1517** годзе выйшла ў свет першая друкаваная кніга, выдадзеная Скарынам. Пазней ён перавёз сваю друкарню ў Вільню, дзе працягнуў любімую справу.

Партрэт Францыска Скарыны і загалоўныя літары
з выдадзеных ім кніг

У афармленні кніг Скарына шырока выкарыстоўваў ілюстрацыі. Асобныя літары алфавіта, з якіх пачынаўся тэкст, ён упрыгожваў пэўным малюнкам, каб лягчэй запаміналася. Каля «К» — казлянятка, каля «З» — звер, каля «Л» — лён. А да літары «Я» першадрукар намаляваў свой партрэт.

Скарыну часта даводзілася пераязджаць з краіны ў краіну, з горада ў горад. Ён ніколі

не забываўся пра сваю Радзіму. У адной з кніг ён пісаў: «Звяры, якія жывуць у пустыні, ад нараджэння ведаюць норы свае; птушкі, якія лятаюць у паветры, ведаюць гнёзды свае; рыбы, якія плаваюць у морах і рэках, чуюць віры свае; пчолы і ім падобныя бароняць вулі свае; так і людзі да таго месца, дзе нарадзіліся і выраслі, вялікую ласку маюць».

Прыкладам уласнага жыцця Францыск Скарына паказаў, як трэба любіць свой народ і шанавальна матчыну мову. На радзіме Скарыны ў Полацку ўзведзены помнік беларускаму першадрукару. Помнік яму вы можаце ўбачыць у нашай сталіцы каля Нацыянальнай бібліятэкі. Скульптура першадрукара ўстаноўлена ў дварыку Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Акрамя таго, помнік Скарыну ёсць у горадзе Лідзе. Самыя славетныя людзі нашай краіны і замежжа ўзнагароджваюцца ордэнам Францыска Скарыны. Так у Рэспубліцы Беларусь шануюцца памяць аб славетным земляку.

Ордэн Францыска
Скарыны

Разгледзьце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа. Пакажыце на ёй партрэт Францыска Скарыны, помнік яму і горад, дзе нарадзіўся першадрукар.

Сымон Будны

Прадаўжальнікам справы Скарыны на тэрыторыі Беларусі стаў вядомы беларускі друкар і вучоны **Сымон Будны**. Як і Скарына, ён быў вельмі адукаваным чалавекам, валодаў многімі мовамі. У 1562 годзе Сымон Будны выдаў сваю першую кнігу аб хрысціянскай веры. Яна была надрукавана ў Нясвіжы. Сымон Будны лічыў, што ўсе людзі,

багатыя і бедныя, павінны быць роўнымі перад законам. Жыць, сцвярджаў ён, трэба ў міры, але калі неабходна, то бараніць сваю Радзіму. Сёння ў Нясвіжы побач з былой друкарняй стаіць помнік Сымону Буднаму. Друкар годна трымае ў адной руцэ кнігу, нібы запрашае яе пачытаць.

Разгледзьце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа. Пакажыце на ёй партрэт Сымона Буднага, помнік яму і горад, дзе ён устаноўлены.

1. Складзіце план паведамлення аб жыцці і дзейнасці Францыска Скарыны.

2. Якімі словамі Скарына выказаў любоў да Радзімы?

3. Раскажыце пра погляды Сымона Буднага.

1. Разгледзьце тытульны ліст Бібліі, адлюстраваны на с. 81 вучэбнага дапаможніка. Паспрабуйце прачытаць надпіс. Што сведчыць аб любові першадрукара да свайго роднага горада?

2. Разгледзьце партрэт Францыска Скарыны на с. 82 вучэбнага дапаможніка. Што сведчыць аб справе, якой займаўся наш зямляк?

3. Прыдумайце малюнак для літары, з якой пачынаецца ваша імя. Выкарыстайце для прыкладу малюнак на с. 82 вучэбнага дапаможніка.

Разгледзьце малюнкi на с. 81, 82 вучэбнага дапаможніка. Што, на вашу думку, азначаюць выявы Сонца і Месяца, якія з'яўляюцца асабістым знакам Скарыны?

21. У КРАІНЕ МАЙСТРОЎ І ТВОРЦАЎ

У палацы Радзівілаў у Нясвіжы чакалі гасцей. Гаспадыня ўвайшла ў залу, дзе павінен быў адбыцца бал. Позірк яе міжволі спыніўся на высокіх сценах з люстэркамі ў пазалочаных рамах, на падвясных люстрах.

З люстраў звісалі крышталёвыя гірлянды з кветак і лісця. Калі запальвалі ўсе свечкі,

зала палымнела ад мноства фарбаў і святла. Гаспадыня палаца з задавальненнем агледзела вялікі стол, накрыты для прыёму гасцей. Не забылася глянуць на вялікі кубак, які падымалі ў гонар асабліва паважанага гасця. Сэрца гаспадыні напоўнілася гонарам, бо ўсё гэта былі вырабы са шкла беларускіх майстроў. І сёння шклянныя вырабы шырока вядомы ў Беларусі і за яе межамі.

Праверыла гаспадыня, ці цёпла ў памяшканні. Печы, абкладзеныя каляровай кафляй, грэлі добра. Кафля ўяўляла сабой гліняны выраб, які выкарыстоўваўся для абліцоўкі і аздаблення печаў. На кафлі можна было ўбачыць выявы людзей, жывёл, радавыя гербы. У су-

Кафлі з радавым гербам Льва Сапегі і гербам Вялікага Княства Літоўскага

часным жыцці ролю кафлі выконвае керамічная плітка.

Разгледзьце карту на с. 10—11 атласа. Пакажыце на ёй кафлю і дзе яна выраблялася.

Настаў час рыхтавацца да прыёму і гаспадару палаца. Ён паклікаў да сябе слугу, які прынёс урачыстае адзенне. Погляд гаспадара затрымаўся на прыгожым шматколерным поясе, які пад сонечнымі прамянямі пераліваўся ўсімі колерамі вясёлкі.

Мужчынскае адзенне, аздобленае слугкім поясам

Успомніліся гаспадару іншаземныя шаўковыя паясы, якія прывозіліся з замежных краін. І падумаў ён: а чаму не наладзіць вытворчасць такіх паясоў у сябе? Неўзабаве каля Нясвіжа з'явілася першая майстэрня па вырабе паясоў.

Праз некаторы час падобная майстэрня была заснавана ў Слуцку. Спачатку тут працавалі персідскія і турэцкія майстры. Яны перадалі свой вопыт мясцовым умельцам. Для заможных людзей слуцкія паясы ткаліся з шаўковых, залатых і сярэбраных нітак. Для сялян — з лёну і воўны.

Разгледзьце карту на с. 10—11 атласа. Пакажыце на ёй слуцкія паясы і гарады, дзе яны вырабляліся.

Беларускі паэт **Максім Багдановіч** прысвяціў адзін са сваіх вершаў слуцкім майстрам:

*Цямнее край зубчаты бору...
І тчэ, забыўшыся, рука
Заміж персідскага ўзору
Цвяток радзімы васілька.*

Магчыма, вам давядзецца пабываць на экскурсіі ў Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі ў Мінску. Там можна ўбачыць цуд — знакамітыя слуцкія паясы.

Максім Багдановіч

Карысна ведаць

Беларускія майстры стварылі той тып пояса, які атрымаў назву «слуцкі». Ён дасягаў больш чым двухметровай даўжыні. Паясы рабіліся з вельмі тонкай воўны. Прышырыні ў два локці (каля 1,3 метра) іх можна было працягнуць праз пярсцёнак. Слуккія ткачы ўнеслі ў малюнак паясоў узоры, што былі найбольш блізкія і родныя іх сэрцам. Да таго ж адзін пояс

Слуккі пояс

не паўтараў другі. Сёння ў Слуцку працуе фабрыка мастацкіх вырабаў, дзе вырабляюць паясы па старажытных узорах.

1. Чаму Беларусь называлі краінай майстроў?

2. Адкажыце, чаму сэрца гаспадыні Ня-свіжскага палаца поўнілася гонарам.

3. Раскажыце, чым знакаміты слуцкія паясы.

4. Навошта была патрэбна кафля?

Вызначце, чаму сучасныя беларускія самалёты маюць узор, які вы бачыце на фота.

Самалёт кампаніі «Белавія»

22. АД БАТЛЕЙКІ — ДА ПАЛАНЭЗА

У 16 стагоддзі людзі пачалі ствараць невялікія тэатры. Адным з такіх тэатраў быў народны лялечны тэатр — **батлейка**. Для паказаў батлейкі рабілі двухпавярховую скрынку з дзверцамі. Батлеечнік рухаў лялькі, вымаўляў за іх словы. Лялькі вырабляліся з дрэва, тканіны, каляровай паперы. Валасы, бровы і вусы рабілі з лёну і аўчыны. Вопратку для лялек шылі з тканіны.

У якасці галоўных герояў выступалі Баба, Цар, Анёл, Мужык, Каза, Мядзведзь. Тых, каго ніколі не шанавалі ў народзе, — гультая, злодзея, хітрага гандляра — заўжды

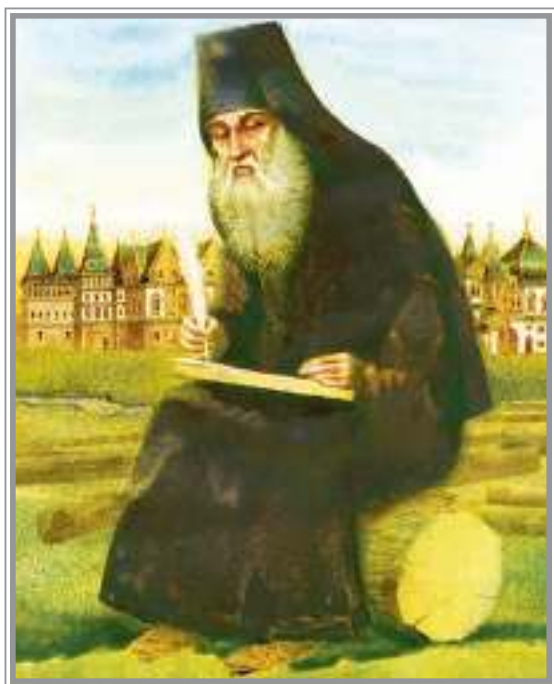

Батлейка

высмейвалі. Затое з сімпатыяй успрымаўся гледачамі вобраз працавітага селяніна.

Батлеечнікі вандравалі па ўсёй краіне. Іх сустракалі як самых дарагіх гасцей. Асабліва радаваліся дзеці, бо ў лялечным тэатры было шмат таямнічага.

Тэатры існавалі і ў школах. У горадзе Полацку пры адным з манастыроў манах-настаўнік **Сімяон** стварыў школьны тэатр. А праз некалькі гадоў ён быў запрошаны ў Маскву, дзе стаў настаўнікам царскіх дзяцей. Самога Сімяона ў Маскве пачалі называць **Полацкім**. Тут ён адкрыў друкарню. Першай друкаванай кнігай стаў «Буквар»,

Сімяон Полацкі

які ён склаў сам. З яго ўдзелям пры двары рускага цара быў створаны прыдворны тэатр. У якасці акцёраў там выступалі нашы землякі.

Разгледзьце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа. Пакажыце на ёй партрэт Сімяона Полацкага, помнік яму і горад, дзе гэты помнік знаходзіцца.

Тэатры ўзнікалі ў замках і палацах заможных людзей. Адным з такіх тэатраў стаў тэатр Радзівіла ў Нясвіжы, які ўмяшчаў каля дзвюх тысяч гледачоў. Шырокую вядомасць набыў таксама Слоні́мскі тэатр **Міхала Казіміра Агінскага**. Тэатральная сцэна там была падзелена на дзве часткі. На пярэдняй частцы можна было раз'язджаць нават на конях. Задняя частка магла запаўняцца вадой. Калі было трэба, на сцэну выплывалі чаўны і нават караблі. Музыкантамі, спевакамі, танцорамі ў тэатры былі пераважна таленавітыя беларускія сяляне.

Разгледзьце карту на с. 10—11 атласа. Пакажыце на ёй тэатр Міхала Казіміра Агінскага і горад, дзе гэты тэатр з'явіўся.

У канцы **18 стагоддзя** тэрыторыю Рэчы Паспалітай разам з беларускімі землямі падзялілі іншыя краіны. Беларускія землі былі ўключаны ў склад **Расіі**. А напачатку

Міхал Казімір Агінскі і яго тэатр

19 стагоддзя пляменнік Міхала Казіміра Агінскага **Міхал Клеафас Агінскі** напісаў славыты музычны твор. Гэты твор — паланэз «Развітанне з Радзімай». Нават і сёння паланэз вельмі папулярны і чаруе сваёй прыгажосцю сучасных слухачоў.

Разгледзьце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа. Пакажыце на ёй помнік Міхалу Клеафасу Агінскаму і горад, дзе гэты помнік знаходзіцца.

1. Раскажыце пра батлейку і лялькі, якія ўдзельнічалі ў прадстаўленні.

2. Чаму Сімяона ў Маскве пры двары рускага цара назвалі Полацкім?

3. Раскажыце пра дзейнасць Сімяона Полацкага.

4. Апішыце Слоні́мскі тэатр Міхала Казіміра Агінскага.

1. Разгледзьце малюнак на с. 91 вучэбнага дапаможніка. Пакажыце батлеечныя лялькі Бабы, Цара, Анёла, Мужыка, Казы.

2. Разгледзьце партрэт Сімяона Полацкага на с. 92 вучэбнага дапаможніка. Па чым можна здагадацца, што на партрэце выяўлены манах-настаўнік?

Праслухайце паланэз «Развітанне з Радзімай». Раскажыце аб пачуццях, якія выклікае ў вас гэты музычны твор.

23. ПЕСНЯРЫ РОДНОЙ МОВЫ І БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

Абаронцам працоўнага люду стаў паэт **Францішак Багушэвіч**, які жыў у 19 стагоддзі. Дзяцінства яго прайшло сярод сялянскіх дзяцей. Скончыўшы ліцэй, ён працаваў абаронцам у судзе і заўсёды падтрымліваў просьбы сялян. Яны жылі вельмі цяжка і залежалі ад свайго пана, бо не мелі ўласнай зямлі. Сяляне абураліся. А Францішак спрабаваў абараніць іх чалавечую годнасць.

Францішак
Багушэвіч

Надпіс на помніку
Францішку Багушэвічу

Францішак Багушэвіч у зборніку вершаў «Дудка беларуская» заклікаў беларускі народ берагчы і шанаваць родную мову: «Братцы мілыя, дзеці зямлі-маткі маёй! Вам ахвяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую... „мужыцкай“ завуць, а завецца яна „беларускай“... Не пакідайце ж нашай мовы беларускай, каб не ўмёрлі!»

Гэтыя словы служаць для нас запеветам і сэння. Беларуская мова, як і руская, з’яўляецца дзяржаўнай у Рэспубліцы Беларусь.

У пачатку 20 стагоддзя моцна загучалі галасы народных паэтаў Беларусі **Янкі Купалы** і **Якуба Коласа**. Паэты былі равеснікамі, бо абодва нарадзіліся ў 1882 годзе. Янка Купала —

Янка Купала

Якуб Колас

у вёсцы Вязынка, а Якуб Колас — у вёсцы Акінчыцы, што на Міншчыне. Абодва любілі родны край, сваю Айчыну і мову, свой народ. У спадчыну нашчадкам яны пакінулі цудоўныя творы.

Разгледзьце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа. Пакажыце на ёй партрэты Янкі Купалы і Якуба Коласа. Адшукайце на карце помнікі ім і вёскі, дзе нарадзіліся паэты.

Як пранікнёна і ў той жа час проста гучаць словы Якуба Коласа:

*Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!..*

Горда і сцвярджальна прагучалі радкі Янкі Купалы:

*Ад прадзедаў спакон вякоў
Мне засталася спадчына;
Паміж сваіх і чужакоў
Яна мне ласкай матчынай...*

Сёння мы па праве называем Янку Купалу і Якуба Коласа вялікімі песнярамі зямлі беларускай. У іх мы вучымся любіць родную мову і сваю Бацькаўшчыну.

Паэтычную спадчыну працягнуў у сваёй музычнай творчасці ў 20 стагоддзі народны артыст Беларусі **Уладзімір Мулявін**. Ён стварыў вельмі папулярны вакальна-інструментальны ансамбль «Песняры». Пад яго рукой заўсёды быў томік вершаў Янкі Купалы, адкуль музыкант і ўзяў назву ансамбля. Стваральнік ансамбля спецыяльна вывучыў беларускую мову, каб

Уладзімір Мулявін

лепш разумець беларускія народныя песні. А слухачы, якія не ведалі беларускай мовы, набывалі ў кнігарнях беларуска-рускія слоўнікі. І гэта дзеля таго, каб перакласці радкі песень любімых «Песняроў». За сваю творчасць Уладзімір Мулявін быў узнагароджаны ордэнам Францыска Скарыны.

Добрай традыцыяй у Рэспубліцы Беларусь стала святкаванне Дзён беларускага пісьменства. Яны праходзяць у гарадах, якія з'яўляюцца гістарычнымі цэнтрамі культуры, навукі, літаратуры і кнігадрукавання. Удзельнікі і госці свята могуць азнаёміцца з новымі кнігамі, сустрэцца з пісьменнікамі, паслухаць выступленні музыкантаў. І, канешне, гаспадары і госці святаў размаўляюць адно з адным па-беларуску.

Дасягненні беларусаў у развіцці культуры — гэта гістарычная спадчына. Яна выклікае павагу да нашай Радзімы ва ўсім свеце.

1. Да чаго заклікаў Францішак Багушэвіч?
2. Дакажыце, што ў радках Янкі Купалы і Якуба Коласа адлюстравана любоў да Бацькаўшчыны.
3. Навошта Уладзімір Мулявін спецыяльна вывучыў беларускую мову, а яго слухачы набывалі беларуска-рускія слоўнікі?
4. Чаму Дні беларускага пісьменства неаднойчы адзначаліся ў Полацку?

Даведайцеся, якія сапраўдныя імёны Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Праслухайце песню «Мой родны кут» у выкананні ансамбля «Песняры». Раскажыце аб пачуццях, якія выклікае ў вас гэты музычны твор.

24. БУДАЎНІЦТВА НОВАГА ЖЫЦЦЯ

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі ў 1917 годзе ў Беларусі ўсталявалася савецкая ўлада. Рабочыя і сяляне пачалі будаваць новае жыццё. Дзень 7 лістапада, калі адбылася рэвалюцыя, абвешчаны ў Беларусі святочным днём. У 1919 годзе была створана **Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка — БССР**. Гэта дзяржава паклала пачатак самастойнаму жыццю беларускага народа. У 1922 годзе БССР і іншыя савецкія рэспублікі аб'ядналіся. Яны ўтварылі адну вялікую дзяржаву — **Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік (СССР)**. Магчыма, у Савецкім Саюзе нарадзіліся, выраслі, атрымалі адукацыю вашы дзядулі і бабулі.

У складзе Савецкага Саюза працоўныя нашай краіны будавалі гарады, заводы, фабрыкі, электрастанцыі. Было цяжка, аднак людзей не пакідала надзея на лепшую будучыню.

Дзяржаўны герб БССР
у 1927—1938 гадах

Дзякуючы самаадданай працы беларускага народа і іншых народаў СССР былі створаны буйныя прамысловыя прадпрыемствы. Заснаваныя ў 1920—1930-я гады, яны і сёння вырабляюць неабходную ўсім людзям прадукцыю.

Патрэбы беларусаў у адзенні і тканінах задавальняюць швейныя фабрыкі. Яны былі пабудаваны ў Оршы, Віцебску, Магілёве. Паперу, кардон для кніг і сшыткаў вырабляе папяровая фабрыка ў Добрушы. Вельмі добра вядомыя вам салодкія прысмакі. Іх робяць на кандытарскіх фабрыках «Камунарка» ў Мінску і «Спартак» у Гомелі. І, напэўна, вы любіце згущанае малако кансервавых заводаў у Рагачове і Глыбокім.

Для развіцця прамысловасці спатрэбілася вялікая колькасць станкоў. Іх пачалі выпускаць на станкабудаўнічых заводах у Мінску, Віцебску, Гомелі. Для будаўніцтва гарадоў выкарыстоўвалася прадукцыя многіх заводаў. Гэта, напрыклад, шкляны завод у Гомелі, цэментавы завод у Крычаве, кафельны завод у Капылі. Пасяхова працавалі запалкавыя фабрыкі ў Барысаве і Рэчыцы.

Разгледзьце карту «Рэспубліка Беларусь. Прамысловасць» на с. 18—19 атласа. Пакажыце на ёй гарады, дзе ў 1920—1930-я гады былі пабудаваны буйныя прамысловыя прадпрыемствы.

Галоўны працаўнік на зямлі — гэта чалавек. Для сумеснай працы ствараліся калектыўныя гаспадаркі — калгасы. Гэта дазваляла калгаснікам зрабіць больш, чым аднаму селяніну. Калгаснікам дапамагалі працоўныя фабрык і заводаў. З горада ў вёску накіроўваліся трактары, камбайны і шмат іншай сельскагаспадарчай тэхнікі. Яе пачалі вырабляць на заводзе ў Гомелі. У Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі былі падрыхтаваны тысячы аграномаў, жывёлаводаў, лесаводаў і іншых спецыялістаў.

Развівалася беларуская культура. У гарадах і вёсках будаваліся новыя школы, бібліятэкі, тэатры, музеі. Для працы на заводах і фабрыках патрабаваліся інжынеры і іншыя спецыялісты.

Трактар.
1930-я гады

Таму дзеці рабочых і сялян атрымалі магчымасць набываць адукацыю ў вышэйшых навучальных установах.

Дзяржаўнымі мовамі ў БССР у 1920—1930-я гады сталі беларуская, руская, яўрэйская, польская. А ўсё таму, што ў Беларусі жылі людзі розных нацыянальнасцяў. Дружба дапамагала ім будаваць новае жыццё, развіваць гаспадарку і культуру нашай краіны. Дзень **1 Мая** стаў Святам працы. Дзякуючы стараннай працы беларусаў паступова мацнела Беларуская Саветская Сацыялістычная Рэспубліка.

Карысна ведаць

У пачатку 20 стагоддзя адбылася Першая сусветная вайна. Яна прынесла шмат разбурэнняў і бедстваў. З 1921 года тэрыторыя Заходняй Беларусі адышла да Польшчы. Жыхарам Заходняй Беларусі прыходзілася нялёгка. Самыя добрыя землі належалі польскім панам. Ураджаі, што вырошчвалі беларускія сяляне, пан забіраў сабе. Азёры і лясы таксама належалі пану. Нават рыбакі на возеры Нарач не мелі права лавіць рыбу без дазволу мясцовага гаспадара.

У **1939 годзе** адбылося далучэнне Заходняй Беларусі да БССР. Беларускі народ уз'яднаўся ў адной дзяржаве.

1. Як называліся дзяржавы, што ўтварыліся ў 1919 і 1922 гадах?
2. Якая прадукцыя выраблялася на прамысловых прадпрыемствах рэспублікі ў 1920—1930-я гады?
3. Што змянілася ў жыцці сялян?
4. Якія мовы былі дзяржаўнымі ў Беларусі ў 1920—1930-я гады?
5. Якая гістарычная падзея адбылася ў 1939 годзе?
6. Што дапамагала людзям розных нацыянальнасцяў будаваць новае жыццё?
7. Чаму мы адзначаем Свята працы?

1. Прадукцыяй якіх прадпрыемстваў вы карыстаецеся ў час вучобы ў школе?
2. Назавіце фабрыкі, кандытарскія вырабы якіх вам падабаюцца.

25—26. БЕЛАРУСЬ У ГАДЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

Самыя жорсткія выпрабаванні выпалі на долю беларускага народа ў час Вялікай Айчыннай вайны. Вайна з нямецка-фашысцкімі захопнікамі доўжылася амаль 4 гады — з **1941** па **1945 год**. Яна пачалася 22 чэрвеня 1941 года раніцай, калі людзі яшчэ спалі. На мірных

жыхароў Беларусі раптоўна абрынуліся тысячы снарадаў і бомбаў.

Абаронцы Радзімы. Першы ўдар ворага прынялі пагранічнікі і воіны Брэсцкай крэпасці. 28 дзён гераічна трымаліся яе абаронцы. Ужо ўзяты быў Мінск, варожыя танкі дасягнулі Смаленска. А ў глыбокім тыле ворага працягвалі змагацца пагранічнікі.

Пеця
Кацельнікаў

Дапамагалі абаронцам крэпасці падлеткі. Сярод іх быў 12-гадовы **Пеця Кацельнікаў** — выхаванец музыканцкага ўзвода. Пеця прабіраўся ў паўразбураныя склады, шукаў і здабываў гранаты і патроны, прадукты. Дапамагаў параненым. Пад смяротным абстрэлам прыносіў ваду, так неабходную ў чэрвеньскую спякоту. Здабыць хоць крыху вады было падзвігам.

Усе цяжкасці і страх не скарылі абаронцаў. Сіл і рашучасці дадавалі любоў да Радзімы і згуртаванасць. На сцяне крэпасці да нашага часу захаваўся надпіс, пакінуты яе абаронцамі: «Паміраю, але не здаюся. Бывай, Радзіма!»

Подзвіг абаронцаў Брэсцкай крэпасці стаў прыкладам мужнасці і адвагі, вернасці воінскаму абавязку. Абаронцы ішлі на подзвіг, не думаючы пра славу. Бо яны змагаліся за Радзіму. І так было на ўсіх франтах на працягу ўсёй вайны.

Помнік «Кацюша» ў Оршы

Подзвігі здзяйсняліся ў бітвах пад Масквой і Сталінградам, пад Курскам і на берагах Дняпра.

У абарончых баях пад Оршай упершыню былі выкарыстаны рэактыўныя мінамёты. Гэта зброя атрымала сярод салдат ласкавую назву «Кацюша». Так байцы любоўна звалі па імені сваіх маці, жонак, сясцёр, каханых.

Разгледзьце карту «Беларусь у час Вялікай Айчыннай вайны 1941—1945 гадоў», змешчаную на с. 16—17 атласа. Пакажыце на ёй помнік «Кацюша» і горад, дзе ён знаходзіцца.

У час Курскай бітвы беларускі лётчык **Аляксандр Гаравец** у адным з паветраных баёў здзейсніў подзвіг. Ён збіў 9 варожых самалётаў, але загінуў і сам. Яму было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза.

Аляксандр Гаравец

Дзед Талаш

На тэрыторыі Беларусі, захопленай ворагамі, разгарнулася сапраўдная народная вайна. У ёй удзельнічалі і дарослыя, і дзеці, і старыя. Аказваў дапамогу партызанам амаль 100-гадовы **Дзед Талаш (Васіль Талаш)**.

У складзе партызанскага атрада гераічна змагаўся з ворагам 14-гадовы **Марат Казей**. Апынуўшыся ў акружэнні, юны партызан адстрэльваўся да апошняга патрона. А потым гранатай падарваў сябе. Пасмяротна Марату прысвоена званне Героя Савецкага Саюза.

Разгледзьце карту «Беларусь у час Вялікай Айчыннай вайны», змешчаную на с. 16—17 атласа. Пакажыце на ёй помнік Марату Казею і горад, дзе гэты помнік устаноўлены.

Самаахварна вёў барацьбу партызанскі камандзір **Бацька Мінай**. Так партызаны празвалі

Мінай Шмыроў
(Бацька Мінай)

Канстанцін
Заслонаў

Міная Шмырова. Ворагі захапілі ў якасці заложнікаў чатырох яго дзяцей і патрабавалі ад яго здачы ў палон. Старэйшая дачка, 14-гадовая Ліза, здолела тайна з турэмнага засценка перадаць запіску. Яна прасіла бацьку не здавацца і адпомсціць за дзяцей — трохгадовую Машу, сямігадовую Зіну і дзесяцігадовага Сяргея.

На чыгуначнай станцыі Орша патрыёты пад кіраўніцтвам **Канстанціна Заслонава** наладзілі выраб мін. Яны выглядалі як кавалкі вугалю, што выкарыстоўваўся ў якасці паліва для паравозаў. А трапіўшы ў топку паравоза, узрываліся. Беларускія партызаны разгарнулі так званую рэйкавую вайну. Яны пускалі пад адхон варожыя цягнікі, узрывалі рэйкі і чыгуначныя масты. У выніку фашысты панеслі вялікія страты. Канстанціну Заслонаву бы-

ло прысвоена званне Героя Савецкага Саюза.

Трывожныя званы. На карце Беларусі вы не знойдзеце сёння назваў многіх даваенных вёсак. У час вайны яны былі спалены захопнікамі

Абеліск у выглядзе коміна на месцы адной
са спаленых хат Хатыні

разам з жыхарамі. Так здарылася і з вёскай Хатынь у Лагойскім раёне. Захопнікі сагналі ўсіх жыхароў у хлеў, зачынілі дзверы і падпалілі. Крывавым полымем гарэлі людзі. Палалі і іх хаты. Загінулі 149 чалавек — дарослыя і дзеці.

Сёння на месцы Хатыні — помнік. Там, дзе былі хаты, свечкамі стаяць коміны. А ўверсе на іх — званы. Трывожна нагадваюць яны людзям аб жудаснай трагедыі 186 беларускіх вёсак. Гэтыя вёскі так і не аднавіліся пасля вайны. Не засталася жыхароў, якія маглі б паставіць новыя хаты, пасадзіць сады, вырасціць і навучыць дзяцей. Каля трох мільёнаў жыхароў Беларусі загінула ў час Вялікай Айчыннай вайны.

Мемарыяльны комплекс «Дзецям — ахвярам вайны»
ў пасёлку Чырвоны Бераг

Ахвярамі вайны станавіліся і дзеці. Іх трагічнаму лёсу прысвечаны мемарыяльны комплекс у пасёлку Чырвоны Бераг, што на Гомельшчыне. Тут у гады вайны быў створаны зборны пункт для гвалтоўна адабраных у маці дзяцей. Ім было ад 8 да 14 гадоў. У цэнтры стаіць бронзавая статуя дзяўчынкі з ускінутымі над галавой рукамі. Побач з ёю «мёртвы клас» з пустымі белымі бетоннымі партамі і школьнай дошкай. На гэтых партах сучасныя дзеці пакідаюць кветкі і цукеркі.

Вызваленне. Летам 1944 года войскі Чырвонай Арміі пачалі канчатковае выгнанне ворага з Беларусі. Дапамагалі салдатам партызаны. На адзін з лясных аэрадромаў яны

Лётчык Аляксандр Мамкін

даставілі выратаваных дзяцей з Полацкага дзіцячага дома.

Лётчык **Аляксандр Мамкін** на сваім самалёце перавозіў дзяцей на «вялікую зямлю». Так называлі тэрыторыю, свабодную ад захопнікаў. Пры падлёце да лініі фронту самалёт быў падбіты і загарэўся. Палымя ахапіла кабінку. На лётчыку загарэліся камбінезон і шлемафон. Лётчык акульяры ўплавіліся ў твар. У лётчыка быў парашут, і ён меў магчымасць выкарыстаць яго для ўласнага выратавання. Але за яго спінай былі дзеці. Пілот пасадзіў самалёт. І паспеў задаць сваё апошняе ў жыцці пытанне: «Дзеці жывыя?»

Імкліва рушылі савецкія войскі да Мінска. Тут знаходзіліся вялікія сілы ворага. Яны былі акружаны і знішчаны або ўзяты ў палон. 3 ліпеня 1944 года савецкія войскі вызвалілі беларускую сталіцу ад ворага. Пасля вайны пад Мінскам быў пабудаваны Курган Славы. Ён сімвалізуе подзвіг і мужнасць савецкіх воінаў. Мы святкуем 3 ліпеня як дзяржаўнае свята — **Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь (Дзень Рэспублікі).**

Мемарыяльная дошка ў памяць
аб Трыфану Лук'яновічу

У далёкім Берліне, за тысячы кіламетраў ад роднай зямлі, здзейсніў подзвіг воін-беларус **Трыфан Лук'яновіч**. У нейкі момант жорсткага бою нечакана стала ціха. Раптам у цішыні пачуўся дзіцячы плач. Гэта была нямецкая дзяўчынка, маці якой загінула ў час бою. Наш зямляк папоўз да дзіцяці, забраў яго і паўзком накіраваўся да сваіх. Як толькі ён перадаў дзяўчынку сваім сябрам — грывнуў стрэл. Варожая куля смяротна параніла адважнага воіна. У гонар подзвігу нашага земляка ў адным з паркаў Берліна пабудаваны велічны помнік.

Любоў да Бацькаўшчыны, чалавечая годнасць, нянавісць да захопнікаў заклікалі беларусаў ісці ў бой. Заклікалі змагацца супраць тых, хто жадаў ператварыць нашу краіну ў лагер смерці за калючым дротам. **9 мая 1945 года** скончылася Вялікая Айчынная вайна. Таму гэты дзень мы святкуем як **Дзень Перамогі**.

1. Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна?
2. Аб чым сведчыць надпіс на сцяне Брэсцкай крэпасці: «Паміраю, але не здаюся. Бывай, Радзіма!»?
3. Чым вас усхвалявала гісторыя пра Бацьку Міная?
4. Раскажыце пра трагедыю жыхароў беларускай вёскі Хатынь. Аб чым нагадваюць сёння званы?

5. Чаму лётчык Аляксандр Мамкін не скарыстаўся парашутам, калі яго самалёт загарэўся?

6. Раскажыце пра подзвіг Трыфана Лук'яновіча.

7. Патлумачце, чаму вайну 1941—1945 гадоў называюць Вялікай Айчыннай.

8. Калі і чаму беларусы адзначаюць Дзень Перамогі?

9. Раскажыце, як у вашай сям'і святкуюць гэты дзень.

Калі ўшанаваць хвілінай маўчання памяць кожнага жыхара Беларусі, што загінуў у гады Вялікай Айчыннай вайны, колькі гадоў мы б маўчалі? Падлічыце.

1. Даведайцеся пра ўдзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны, якія з'яўляюцца вашымі землякамі.

2. Наведайце музей або выстаўку, прысвечаную падзеям Вялікай Айчыннай вайны. Апішыце адну з ваенных падзей у вашай мясцовасці.

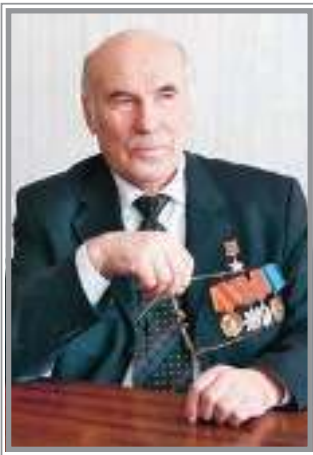
27. БАГАЦЦЕ НАШАЙ КРАІНЫ

Пасля Вялікай Айчыннай вайны Беларусь апынулася ў вельмі цяжкім становішчы. Нашы гарады і вёскі, фабрыкі і заводы, школы і бальніцы былі разбураны і спалены. Шмат нашых суайчыннікаў загінула на фронце і ў партызанах. Многім людзям не было дзе жыць, не было чаго есці. Не хапала коней і трактароў. Жанчынам і дзецям прыходзілася самім запрагацца ў плугі, каб араць зямлю. Але мужны беларускі народ не скарыўся бядзе. Людзі пабудавалі новыя жылыя дамы, вырастцілі багатыя ўраджаі, наладзілі выраб прадукцыі на прамысловых прадпрыемствах. Галоўным у развіцці гаспадаркі цяпер быў выпуск разнастайных машын.

Візітнай карткай Беларусі сталі магутныя самазвалы Беларускага аўтамабільнага завода ў Жодзіне. БелАЗы працуюць у кар'ерах па здабычы карысных выкапняў далёка за межамі рэспублікі. А самы вялікі з іх — грузападымальнасцю 450 тон — занесены ў кнігу сусветных рэкордаў.

Магутныя грузавікі Мінскага аўтамабільнага завода — самыя сапраўдныя працаўнікі. МАЗы штодзень перавозяць тысячы тон грузаў. А зрабіў гэтыя машыны такія спрытнымі і зручнымі **Міхаіл Сцяпанавіч Высоцкі**. Ён прайшоў свой працоўны шлях ад слесара-зборшчыка да генеральнага канструктара па аўтамабільнай тэхніцы. Стварыў сучаснае пакаленне магістральных аўтапаяздоў. Міхаіл Сцяпанавіч стаў Героем Беларусі. За межамі нашай краіны ён атрымаў пачэснае імя «Майкл Грузавік». На міжнародных ралі сёння здабываюць славу гоначныя грузавікі МАЗ. Быццам магутныя зубры, яны няўхільна рухаюцца наперад да перамогі.

М. С. Высоцкі

Вам, канешне, вядомы трактар «Беларус». Але першы бе-

Гоначны грузавік МАЗ

ларускі трактар быў зусім не такі, як той, што выпускаецца зараз. Трактар-помнік устаноўлены каля Мінскага трактарнага завода. Сучасныя трактары ўніверсальныя, бо здольны выконваць розныя віды работ. Могуць араць зямлю, сеяць, баранаваць, перавозіць грузы, нават падмятаць вуліцы. Нашыя трактары славуця ва ўсім свеце. Іх назва «Беларус» паведамляе ў розных краінах пра нашу Радзіму і яе працаўнікоў.

Трактар-помнік
«Беларус»

Сучасны трактар
«Беларус»

Разгледзьце карту «Рэспубліка Беларусь. Прамысловасць» на с. 18—19 атласа. Пакажыце на ёй тыя машыны і трактары, якія вырабляюцца ў нашай краіне.

Сучасны чалавек не можа існаваць без транспарту. Жыхары гарадоў і вёсак карыстаюцца чыгункай і ўласнымі аўтамабілямі. Сярод іх можна сустрэць і тыя, што выпускаюцца ў Беларусі. Гараджаніну патрэбны аўтобусы і тралейбусы — іх вырабляюць працаўнікі Мінскага аўтамабільнага завода. Многія з вас ездзяць на веласіпедах, а дарослыя — на матацыклах Мінскага мотавелазавода. Мінчанам дапамагае скараціць час і адлегласць метро. З нацыянальнага аэрапорта ў розныя куткі свету адлятаюць самалёты. Іх лёгка пазнаць у міжнародных аэрапортах. На іх бартах — блакітны малюнак васілька. Быццам са случкіх паясоў, якімі мы сёння ганарымся.

Зямля — карміцелька жыхароў нашай краіны. Сельская гаспадарка забяспечвае насельніцтва разнастайнымі прадуктамі харчавання. З чаго пякуць смачны, духмяны хлеб? Вядома, з жытняй мукі. А вось з пшаніцы робіцца мука для булак, печыва, макароны. Другім хлебам завуць беларусы бульбу. З яе гатуюць, напрыклад, драпікі і чыпсы.

Добрыя ўраджаі — вынік цяжкай і карпатлівай працы на зямлі. Восенню на свяце працаўнікоў вёскі «Дажынкi» мы дзякуем людзям,

Збожжаўборачны камбайн «Палессе»

якія вырастцілі для нас такія ўраджаі. Бо галоўная каштоўнасць нашай краіны — гэта людзі-працаўнікі. А дапамагае ў працы земляробам сучасная сельскагаспадарчая тэхніка. Напрыклад, збожжаўборачныя камбайны пад назвай «Палессе», што вырабляюцца ў Гомелі.

А што яшчэ вырашчваецца на нашых палях, акрамя бульбы? На поўначы нашай краіны расце «паўночны шоўк». Не здзіўляйся. Менавіта так называюць адно з галоўных багаццяў нашай краіны — лён. З яго валокнаў вырабляюць тканіны, абрусы, ручнікі, пасцельную бялізну, кашулі. Вельмі прыгожа глядзяцца беларускія арнаменты на кашулях. Яны сведчаць, што мы не забываем родную гісторыю.

Сучасная кашуля
з беларускім
народным
арнамантам

А. І. Дубко

Хто з вас не марыць аб дасягненнях? Хто лепш вучыцца ці ўдала ўдзельнічае ў розных спаборніцтвах? Ці здзейсніцца ваша мара аб дасягненнях? А ў нашага суайчынніка яна здзейснілася. Больш за дваццаць гадоў працаваў старшынёй калгаса ў Гродзенскім раёне **Аляксандр Іосіфавіч Дубко**. Ён шмат клапа-

ціўся аб зямлі, каб яна добра радзіла. Людзі ганарыліся дасягненнямі свайго земляка. За сваю добрасумленную працу ён стаў спачатку Героем Сацыялістычнай Працы, а затым і Героем Беларусі. Ён — адзіны такі чалавек у нашай гісторыі. Дзве яго залатыя зоркі — як два этапы развіцця нашай Радзімы. Адзін з іх — час існавання Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. А другі ўжо — Рэспублікі Беларусь. Пра Аляксандра Іосіфавіча можна сказаць, што чалавек жыве ў добрых справах, якія зрабіў. Памяць аб гэтым чалавеку захоўваецца ў спадчыне, якую ён пакінуў сваім нашчадкам.

1. Пералічыце машыны, якія вырабляе прамысловасць нашай краіны. Назавіце буйныя прамысловыя прадпрыемствы ў Беларусі.

2. Раскажыце, якімі прадуктамі харчавання забяспечвае насельніцтва нашай краіны сельская гаспадарка.

3. Назавіце імёны славутых працаўнікоў прамысловасці і сельскай гаспадаркі.

4. Якім транспартам карыстаюцца жыхары нашай краіны? Які больш любіце вы самі і вашы сябры?

1. Вывзначце, што за прадукцыю вырабляюць ці вырошчваюць там, дзе вы жывяце. Выкарыстайце для адказу карты «Рэспубліка Беларусь. Прамысловасць» і «Рэспубліка Беларусь. Сельская гаспадарка» на с. 18—21 атласа.

2. Пакажыце на карце «Рэспубліка Беларусь. Прамысловасць» на с. 18—19 атласа транспартныя шляхі, якія праходзяць праз нашу краіну.

3. Прапануйце ў якасці назваў для нашых самалётаў імёны славутых беларусаў.

Раскажыце, якія з айчынных тавараў вы хацелі б вырабляць самі, калі станеце дарослымі. Што вы можаце прапанаваць, каб зрабіць іх больш зручнымі?

28. ТУТ МІНУЎШЧЫНА З СУЧАСНАСЦЮ СЫШЛІСЯ

Большая частка насельніцтва нашай краіны жыве ў гарадах. Іх у нашай краіне больш за 100. Прыблізна столькі ж і гарадскіх пасёлкаў. Калісьці яны называліся цудоўнаю назвай — мястэчкі. Насельніцтва гарадоў расце, бо болей становіцца саміх гарадоў. У кожнага з іх сваё непаўторнае аблічча, свая гісторыя. Адны славяцца старажытным мінулым. Вы ўжо ведаеце пра самы старажытны беларускі горад Полацк. Іншыя гарады, наадварот, вызначаюцца сваёй маладосцю.

Побач са старажытным Полацкам на левым беразе Заходняй Дзвіны пабудаваны Наваполацк. Тут знаходзіцца завод па перапра-

Наваполацкі нафтаперапрацоўчы завод

цоўцы нафты, вядомы на ўсю Беларусь. На гэтым заводзе калісьці быў атрыманы першы беларускі бензін — паліва для нашых аўтамабіляў і іншых разнастайных машын. Вядомы завод і далёка за межамі Беларусі, бо большасць яго прадукцыі пастаўляецца ў еўрапейскія краіны. За 50 гадоў існавання на заводзе перапрацавана 700 мільёнаў тон нафты. Для гэтага спатрэбілася праца трох пакаленняў перапрацоўшчыкаў нафты, мантажнікаў, будаўнікоў.

Адзін з самых буйных маладых гарадоў — Салігорск. Пра яго назву ёсць такое паданне. Нашы продкі, якія жылі тут раней, пралілі шмат горкіх слёз. Слёзы прамачылі зямлю. Ды так глыбока зацяклі яны ў зямлю, што ўтварылася з іх салёнае мора. А потым

Здабыча калійнай солі ў шахце

ператварылася яно ў соль зямлі. Гэта толькі паданне, а насамрэч горад узнік побач з залежамі калійных солей. Тут пачалі здабываць гэтыя падземныя багацці. Так у Беларусі з'явілася новая прафесія — шахцёры. Толькі здабываюць яны не вугаль, а калійныя солі. Гэтыя солі перапрацоўваюцца ў мінеральныя ўгнаенні. Без такіх угнаенняў немагчыма збіраць высокія ўраджаі. Таму і ўдзячныя шахцёрам хлебаробы.

Недалёка ад Мінска ёсць горад Жодзіна. Тут вырабляюць магутныя самазвалы, якія перавозяць шматтонныя грузы. Гасцей горада ўражвае помнік у гонар маці-патрыёткі **Настасі Фамінічны Купрыянавай**. Пяць яе

Помнік маці-патрыётцы Н. Ф. Купрыянавай
і яе сынам у Жодзіне

сыноў абаранялі нашу Радзіму ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Сярод іх малодшы — Пётр. У 1944 годзе пры вызваленні суседняй Латвіі ён закрыў сваім целам варожы кулямёт. Гэты подзвіг захаваў жыццё многіх салдат. Мужнаму воіну было пасмяротна прысвоена званне Героя Савецкага Саюза.

Астравец — калісьці невялічкі пасёлак у Гродзенскай вобласці. Яшчэ раней — былая вёска, якой больш за пяцьсот гадоў. Цяпер гэта сучасны новы горад, які імкліва будуюцца. Непадалёк ад яго распачалося ўзвядзенне Беларускай атамнай электрастанцыі. Вось так мінуўшчына сышлася тут з сучаснасцю.

Астравецкая АЭС (макет)

Герб Астраўца

Ужо цяпер у нашай краіне
рыхтуюць спецыялістаў-атам-
шчыкаў. Яны будуць праца-
ваць на станцыі.

Разгледзьце карту «Рэспубліка Беларусь. Прамысловасць» на с. 18—19 атласа. Пакажыце на ёй пералічаныя ў апавяданні гарады. Назавіце вобласці, у якіх яны знаходзяцца.

Карысна ведаць

Наш народ памятае аварыю, што адбылася на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі ў 1986 г. Адным з тых, хто ліквідаваў аварыю, стаў наш 25-гадовы суайчыннік **Васіль Ігнаценка**. Ён служыў у пажарнай камандзе па ахове станцыі. Калі над станцыяй узнялося пылымя, кінуўся яго тушыць. Толькі агонь гэты быў незвычайны. За ім хавалася небяспечная для чалавека радыяцыя. Гэта адбылося ў ноч з 25 на 26 красавіка. А потым былі яшчэ 18 дзён змагання за жыццё пасля смяротнай дозы апраменьвання. Але радыяцыю перамагчы не ўдалося.

За гераічны подзвіг дзеля жыцця цяперашніх і будучых пакаленняў беларусу Васілю Ігнаценку прысвоена званне Героя Украіны. На яе тэрыторыі ў непасрэднай блізкасці ад Беларусі знаходзілася станцыя. Імя гераічнага пажарнага носіць адна з мінскіх вуліц.

Герой-пажарны
В. Ігнаценка

1. Як тлумачацца назвы гарадоў Наваполацк і Салігорск?
2. Якія сучасныя прафесіі патрэбныя ў гарадах?
3. Раскажыце аб прадукцыі, якую вырабляюць на прадпрыемствах у Наваполацку і Салігорску. Пры адказе выкарыстайце карту «Рэспубліка Беларусь. Прамысловасць» на с. 18—19 атласа.
4. Раскажыце пра подзвіг Васіля Ігнаценкі.

Як вы лічыце, што можна зрабіць, каб вашы горад ці вёска сталі яшчэ больш утульнымі?

Намалюйце герб Астраўца, якім ён ба-чыцца вам у сувязі з будаўніцтвам тут Беларускай атамнай электрастанцыі. Выкарыстайце для прыкладу і параўнання сучасны гарадскі герб, змешчаны на с. 126 вучэбнага дапаможніка.

29—30. МІНСК — СТАЛІЦА НАШАЙ КРАІНЫ

Мінск — галоўны палітычны, гаспадарчы, культурны, навуковы цэнтр нашай рэспублікі. Гэта старажытны і адначасова малады горад. Яму споўнілася болей за 950 гадоў. Яго гісторыю вы ўжо крыху ведаеце. Шмат разоў горад перабудоўваўся. У час Вялікай Айчыннай вайны ён быў амаль увесь зруйнаваны. Але падняўся з попелу і руін. Нашай сталіцы было прысвоена званне «Горад-герой». За нядоўгі час Мінск ператварыўся ў адзін з найпрыгажэйшых гарадоў Еўропы.

Праспекты і вуліцы горада. Сёння ў Мінску сотні вуліц і праспектаў. Цэнтральнай магістралю з'яўляецца праспект Незалежнасці. Уздоўж яго знаходзіцца шмат устаноў. Напрыклад, дзяржаўныя ўстановы — Дом урада і рэзідэнцыя Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь.

Навуковай установай, будынак якой узвезены на праспекце Незалежнасці, з'яўляецца

Будынак Нацыянальнай бібліятэкі

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. Упрыгажэннем праспекта стаў арыгінальны дваццацітрохпавярховы будынак Нацыянальнай бібліятэкі. У ёй захоўваюцца мільёны кніг, часопісаў, іншых выданняў. У будынку бібліятэкі праводзяцца важныя дзяржаўныя мерапрыемствы, сустрэчы кіраўнікоў дзяржаў.

На праспекце Незалежнасці размяшчаюцца навучальныя ўстановы. У іх вы зможаце далей працягваць сваю адукацыю, як скончыце школу. А для таго каб адпачыць, можаце схадзіць у цырк. Яго будынак стаіць у цэнтры горада побач з паркамі імя Янкі Купалы

і Максіма Горкага. Гэтыя паркi знаходзяцца паабапал праспекта Незалежнасці.

Ад старой часткі горада пачынаецца праспект Пераможцаў. Уздоўж яго — сучасныя жылыя кварталы, гандлёвыя цэнтры, спартыўныя комплексы. Сярод іх ёсць палацы спорту, тэнісу, футболу. Тут адбываюцца дзіцячы турнір па футболе «Скураны мяч» і рэспубліканскі турнір юных хакеістаў «Залатая шайба». Пераможцы турніраў узнагароджваюцца прызамі Прэзідэнта і Прэзідэнцкага спартыўнага клуба. На праспекце пабудаваны адзін з найбуйнейшых у Еўропе спартыўных комплексаў «Мінск-Арэна». У ім праходзіў фінал міжнароднага дзіцячага конкурсу «Еўрабачанне».

Для вас будзе цікавым парк прыгод «Дрым-лэнд», што размясціўся побач з праспектам Пераможцаў. На беразе Камсамольскага возера, уздоўж якога працягнуўся праспект, створаны парк Перамогі. Каля манумента «Мінск — горад-герой» узведзены новы сучасны будынак музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Над ім заўсёды лунае чырвоны сцяг. Гэта знак Вялікай Перамогі нашага народа ў вайне. У святочныя дні ля манумента адбываюцца ваенныя парады, дэманстрацыі, канцэрты.

Побач з праспектам Пераможцаў пасярод ракі Свіслач знаходзіцца «Востраў мужнасці і смутку». У народзе яго называюць «востравам слёз». Тут пабудавана капліца ў памяць нашых

Будынак музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

Помнік «Сынам Бацькаўшчыны,
якія загінулі за яе межамі»

землякоў, якія загінулі ў войнах за межамі Беларусі. Маладыя людзі, што бяруць шлюб, прыносяць сюды кветкі. Гэта знак удзячнасці і памяці пра тых, хто аддаў сваё жыццё на чужыне.

На праспекце Пераможцаў пабудаваны велічны Палац Незалежнасці. Ён сведчыць, што наша дзяржава хоць і маладая, але самастойная. У Палацы Незалежнасці адбываюцца дзяржаўныя мерапрыемствы.

Адзін з цэнтральных праспектаў горада названы ў гонар **Пятра Міронавіча Машэрава**. Пётр Міронавіч закончыў Віцебскі педагагіч-

Палац Незалежнасці

ны інстытут. Працаваў настаўнікам матэматыкі і фізікі ў школе ў Расонах Віцебскай вобласці. За свае подзвігі ў Вялікай Айчыннай вайне атрымаў званне Героя Савецкага Саюза. У час вайны ворагі схапілі і закатавалі яго маці. Пётр Міронавіч усё сваё жыццё шкадаваў, што яму не ўдалося яе выратаваць. Ён прайшоў жыццёвы шлях ад настаўніка да кіраўніка Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. За ўклад у яе дасягненні стаў Героем Сацыялістычнай Працы. Гэты чалавек і сёння карыстаецца сярод нашага народа вялікай павагай.

П. М. Машэраў

Памяць аб подзвігу народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны ўвекавечана ў назве Партызанскага праспекта. Назва праспекта сведчыць пра ўклад беларускіх партызан у Вялікую Перемогу. Бо такога шырокага руху супраціўлення захопнікам не было ні ў адной іншай краіне Еўропы. На праспекце і каля яго месцяцца буйныя заводы — аўтамабільны і трактарны, матацыклета-веласіпедны.

Плошчы сталіцы. Гасцей, якія наведваюць нашу сталіцу, прыемна ўражвае прыгажосць яе плошчаў. «Варотамі» сталіцы называюць

Прывакзальную плошчу. Тут пасля заканчэння вайны былі ўзведзены два будынкi, якія нагадваюць вежы. На плошчы знаходзяцца чыгуначны вакзал і аўтавакзал. Гэта сучасныя будынкi, зробленыя з металу і шкла. Яны вылучаюцца сваёй зручнасцю і камфортам.

Самая старажытная плошча ў горадзе — плошча Свабоды. Тут адноўлены будынак гарадской ратушы. Ратуша сведчыць аб наданні Мінску права на самакіраванне ажно ў 15 стагоддзі. З гадзіннікам на ёй жыхары горада звяраюць свой час. Гістарычны герб горада на ра-

Прывакзальная плошча Мінска

Сучасны будынак гарадской ратушы

тушы — знак міласэрнасці да яго жыхароў з боку Багародзіцы — маці Ісуса Хрыста. Яе постаць на гарадскім гербе ўзносіцца да нябёсаў. На плошчы побач з ратушай стаіць помнік гаспадару — кіраўніку горада. Ён з ключамі ад горада ў руках быццам запрашае паглядзець на гарадскія пабудовы.

Помнік гістарычнаму
кіраўніку горада

Самая вялікая і ўрачыстая — плошча Незалежнасці. На ёй знаходзіцца Дом урада. Тут жа навучальныя ўстановы — Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт і Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка. У іх, магчыма, вучыліся твае настаўнікі. У гэтых установах можна атрымаць добрыя веды, якія будуць карысныя ў жыцці. Нашай краіне патрэбныя разумныя хлопчыкі і дзяўчаты.

На плошчы Незалежнасці ёсць незвычайны помнік. Завецца ён «Звон Нагасакі». Гэта падарунак ад японскіх гарадоў Хірасіма і Нагасакі. На іх у 1945 годзе былі скінуты

Дом урада

Помнік «Звон Нагасакі»
каля Чырвонага касцёла

атамныя бомбы, загінулі мірныя жыхары. Пад гарадскімі руінамі знайшлі звон, копію якога адлілі спецыяльна для Беларусі. Гэты помнік — своеасаблівы напамін аб ахвярах ядзерных катастроф. Звон нагадвае нам пра наступствы аварыі на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі.

У цэнтры горада па праспекце Незалежнасці знаходзіцца Кастрычніцкая плошча. Тут стаіць велізарны Палац Рэспублікі. Ёсць на плошчы

Палац Рэспублікі і знак «Нулявы кіламетр»
на Кастрычніцкай плошчы

знак «Нулявы кіламетр», які з'яўляецца пачаткам дарог Беларусі. На ім можна ўбачыць, колькі кіламетраў аддзяляе сталіцу ад іншых беларускіх гарадоў.

Плошча Перамогі — гэта святое месца нашай сталіцы. Тут узведзены велічны помнік з выявай ордэна «Перамога» на версе. На плошчы запалены Вечны агонь як напамін аб войнах і беларускіх партызанах. Яны абаранялі і вызвалялі Беларусь у час Вялікай Айчыннай вайны. Памяць аб тых, хто аддаў сваё жыццё за нашу свабоду, з'яўляецца свяшчэннай. Пра гэта сведчаць назвы вуліц, помнік-танк каля Дома афіцэраў, помнік юнаму партызану Марату Казею.

Плошча Перамогі

Плошча Якуба Коласа ўзнікла на месцы, якое раней называлася Камароўкай. Зараз мінчане так называюць рынак. Цэнтральнае месца на плошчы займае помнік паэту — песняру роднай зямлі Якубу Коласу і героям яго

Помнік Якубу Коласу

Плошча Дзяржаўнага сцяга

твораў. Сярод іх — легендарны Дзед Талаш, народны герой Беларусі.

Самая маладая плошча ў сталіцы знаходзіцца на праспекце Пераможцаў. Яе назва гаворыць сама за сябе — плошча Дзяржаўнага сцяга. Тут на 70-метровай вышыні заўсёды лунае вялізны Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь.

Мінск прыгожы не толькі ў цэнтры. Жыхарам горада патрэбныя новае жыллё, школы, магазіны, зоны адпачынку. Таму на месцы былых вёсак узводзяцца прыгожыя мікра-раёны, пракладаюцца новыя вуліцы, буду-юцца новыя станцыі метро.

Горад усё больш прыгажэе. Жыхары Беларусі любяць сваю сталіцу і ганарацца яе

3. Складзіце кароткае вуснае апавяданне пра гістарычную асобу, імя якой носіць мінскі праспект ці плошча.

4. Якія месцы для заняткаў і адпачынку дзяцей вядомы вам у Мінску? У якіх вам давялося пабываць?

1. Даведайцеся, колькі кіламетраў аддзяляе Мінск ад абласных цэнтраў. За пункт адліку вазьміце месца размяшчэння знака «Нулявы кіламетр». Выкарыстайце малюнак на с. 1 атласа.

2. Зрабіце малюнак аднаго з аб'ектаў Мінска, які нагадвае аб гісторыі горада. Выкарыстайце карту «Мінск — сталіца Рэспублікі Беларусь», змешчаную на с. 22—23 атласа.

Складзіце маршрут уяўнага падарожжа па Мінску. Выкарыстайце маляваную картасхему горада на другім форзацы вучэбнага дапаможніка.

31. СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСЬ

У 1991 годзе была абвешчана незалежная і самастойная дзяржава — Рэспубліка Беларусь. Гэта адбылося, калі перастаў існаваць Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік (Савецкі Саюз). У гэтай дзяржаве амаль 70 га-

доў разам жылі рускія, беларусы, украінцы і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў. У Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы прайшла значная частка жыцця вашых бабуль і дзядуляў.

Нашай дзяржаве, Рэспубліцы Беларусь, споўнілася ўжо больш за 25 гадоў. Для чалавека гэта своеасаблівы рубеж у жыцці. А для дзяржавы такі ўзрост — юнацкі. Як у чалавека, так і ў дзяржавы ёсць свае святы. Напрыклад, вы адзначаеце свой дзень нараджэння. Такі своеасаблівы дзень — **3 ліпеня** — ёсць і ў нашай дзяржавы. Гэты дзень адзначаецца як дзяржаўнае свята — **Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь (Дзень Рэспублікі)**.

15 сакавіка 1994 года быў прыняты Асноўны Закон нашай дзяржавы — **Канстытуцыя** Рэспублікі Беларусь. Гэты дзень адзначаецца як дзяржаўнае свята — **Дзень Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь**.

Паводле Канстытуцыі ўлада ў Рэспубліцы Беларусь належыць народу. Вышэйшым выбарным дзяржаўным органам з’яўляецца Нацыянальны сход. Яго яшчэ называюць парламентам. Беларускі народ ажыццяўляе сваю ўладу праз выбранне прадстаўнікоў-дэпутатаў у Нацыянальны сход. Яго дэпутаты распрацоўваюць і прымаюць законы нашай рэспублікі. Рашэнні па важных дзяржаўных

Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка

пытаннях абмяркоўваюцца і прымаюцца на Усебеларускіх народных сходах і ўсенародным галасаваннем.

Кіраўніком нашай дзяржавы, згодна з Асноўным Законам, з'яўляецца **Прэзідэнт** Рэспублікі Беларусь. У 1994, 2001, 2006, 2010, 2015 гадах на гэту пасаду ўсенародным галасаваннем быў абраны **Аляксандр Рыгоравіч Лукашэнка**.

Усе дзяржаўныя органы, службовыя асобы, жыхары нашай краіны павінны выконваць законы. Усе людзі ў нашай дзяржаве — роўныя перад законам. Гэта значыць, яны маюць роўныя правы і абавязкі. Выкананне прынятых законаў ажыццяўляе Урад. Яго назва — Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь.

Рэспубліка Беларусь актыўна ўдзельнічае ў працы Арганізацыі Аб'яднаных Нацый. Гэта самая значная міжнародная арганізацыя ў свеце. Яна заклікана забяспечваць мір на нашай планеце. Адною з дзяржаў — заснавальніц гэтай арганізацыі ў **1945 годзе** стала Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка. Такім чынам прызнаваўся значны ўклад беларускага народа ў перамогу над ворагам у час Вялікай Айчыннай вайны. Гэта справядліва, бо ў гады вайны загінуў кожны трэці беларус. Такіх страт не ведала ніводная краіна свету.

Пераемніцай БССР стала Рэспубліка Беларусь. Наша дзяржава адна з першых у свеце добраахвотна адмовілася ад ядзернай зброі. Гэта пацвярджае наша імкненне вырашаць усе пытанні з іншымі краінамі толькі мірнымі сродкамі.

Беларусь падтрымлівае добрыя адносіны з краінамі, якія калісьці былі ў складзе Савецкага Саюза. Таму Рэспубліка Беларусь увайшла ў склад **Садружнасці Незалежных Дзяржаў**. **2 красавіка 1997 года** быў створаны **Саюз Беларусі і Расіі**. Гэты дзень, **2 красавіка**, стаў адзначацца ў абедзвюх дзяржавах як свята — **Дзень яднання народаў Беларусі і Расіі**.

Паміж нашымі краінамі ў **1999 годзе** быў падпісаны Дагавор аб стварэнні **Саюзнай дзяржавы**. Мы жывём у міры і згодзе з нашымі суседзямі.

Першы Герой
Беларусі
У. Карват

Першым Героем Беларусі стаў ваенны лётчык, падпалкоўнік **Уладзімір Карват**. У час вучэбнага палёту ў яго самалёце ўзнік пажар. Лётчык атрымаў каманду пакінуць пашкоджаную машыну. Аднак ён вырашыў адвесці палаючы самалёт убок ад вёскі. Коштам уласнага жыцця ён выратаваў жыцці многіх людзей. Яго імем

названы вуліцы. Музей героя створаны ў адной з сярэдніх школ Брэста. Уладзімір Карват быў яе выпускніком. Лепшыя курсанты авіяцыйнага факультэта Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь атрымоўваюць стыпендыю імя героя.

Помнік
У. Карвату
ў вёсцы,
жыхароў якой
выратаваў
лётчык

1. Што такое дзяржава?
2. Як называецца Асноўны Закон нашай дзяржавы?
3. Каму належыць улада ў Рэспубліцы Беларусь?
4. Як называецца пасада выбарнага Кіраўніка нашай дзяржавы?
5. Калі адзначаецца Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь (Дзень Рэспублікі)?
6. Назавіце дзяржаўны орган, які працоўвае і прымае законы ў нашай краіне. Як завецца дзяржаўны орган, які ажыццяўляе выкананне законаў?
7. Пералічыце дзяржаўныя святы, якія адзначаюцца ў Рэспубліцы Беларусь.

1. Складзіце «стужку часу». Абзначце на ёй зверху наступныя гістарычныя падзеі:
 - а) утварэнне Рэспублікі Беларусь;
 - б) прыняцце Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь;
 - в) падпісанне Дагавора аб стварэнні Саюзнай дзяржавы паміж Беларуссю і Расіяй.Унізе пад кожнай з падзей напішыце год, калі яна адбылася. Выкарыстайце «Асноўныя гістарычныя даты», якія размешчаны ў канцы вучэбнага дапаможніка.
2. Падлічыце з дапамогай «стужкі часу», колькі гадоў з дня нараджэння нашай дзяржавы мінула да вашага дня нараджэння.

3. Прачытайце артыкул 49 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь. Вызначце, якое права кожнаму грамадзяніну гарантуе гэты артыкул.

1. Распытайце сваіх бабуль і дзядуляў пра дзяржаву, у якой яны нарадзіліся. Як яна называлася? Колькі гадоў яны пражылі ў гэтай дзяржаве?

2. Якім чынам вы і ваша сям'я адзначаеце Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь (Дзень Рэспублікі)?

32. ДЗЯРЖАЎНЫ ГЕРБ НАШАЙ КРАІНЫ

Кожная дзяржава мае свой герб. Ён лічыцца галоўным сімвалам дзяржавы. Як выглядае Дзяржаўны герб Рэспублікі Беларусь?

Першае, на што зверне ўвагу кожны з вас, — зялёны колер абрысаў тэрыторыі нашай Радзімы. Так яна абазначана на геаграфічнай карце. Гэта тэрыторыя асвечана ззяннем залатых сонечных прамянёў, якія ўзыходзяць над зямлёю.

Яднанне Зямлі і Сонца — галоўны знак жыцця. Гэтыя выявы на гербе адлюстроўваюць традыцыі нашых продкаў, якія пакланяліся багіні-маці Зямлі і ўзыходзячаму Сонцу. Сімвалы Зямлі і Сонца азначаюць надзею сучасных людзей на росквіт Беларусі.

Дзяржаўны герб Рэспублікі Беларусь

Пяціканцовая зорка на гербе — знак бяспекі і мужнасці. Прысутнасць зоркі азначае гатоўнасць кожнага жыхара абараніць сваю Радзіму.

Абрамляе герб вянок са спелых каласоў жыта. Вянок абвіты чырвона-зялёнай стужкай з надпісам «Рэспубліка Беларусь». З аднаго боку вянок пераплецены ружовымі кветкамі канюшыны, а з другога — блакітнымі кветкамі льну. Вянок з даўніх часоў выкарыстоўваўся як узнагарода пераможцу.

Герб упрыгожвае будынкі органаў дзяржаўнай улады. Выява герба Рэспублікі Беларусь маецца на ўсіх дзяржаўных дакументах і пячатках. Герб нашай краіны — гэта запамінальная кніга-летапіс, якая апавядае пра беларускі народ і яго гісторыю.

Зялёны колер тэрыторыі нашай Радзімы ўпершыню ўбачылі з космасу гераічныя сыны беларускага народа. Гэта ўраджэнец Брэстчыны **Пётр Клімук** і ўраджэнец Міншчыны **Уладзімір Кавалёнак**. Яны першымі сярод беларусаў сталі лётчыкамі-касманautaмі. Кожны з іх здзейсніў па тры касмічныя палёты і ўзнагароджаны дзвюма зоркамі Героя Савецкага Саюза. Сябры-беларусы нават аднойчы сустрэліся на арбітальнай станцыі. Калі скласці ўсе касмічныя «камандзіроўкі» У. Кавалёнка, то атрымаецца 216 дзён. Столькі наш зямляк правёў у бязважкасці. На радзіме П. Клімука, у вёсцы Тамашоўка, у мясцовай школе створаны музей касманаўтыкі.

П. Клімук

У. Кавалёнак

А. Навіцкі

Тут сабраны ўнікальныя прадметы, якія пабывалі разам з нашым славым земляком у космасе. Эстафету ў беларускіх касманаўтаў прыняў ураджэнец Міншчыны **Алег Навіцкі**. Ён стаў расійскім лётчыкам-касманаўтам, камандзірам касмічнага карабля. За ўдзел у экспедыцыі да міжнароднай касмічнай станцыі ён узнагароджаны зоркай Героя Расіі. Два яго касмічныя палёты склалі ў сукупнасці 441 дзень, праведзены ў бязважкасці.

1. Апішыце Дзяржаўны герб Рэспублікі Беларусь па наступным плане.

1. Аб чым сведчыць зялёны колер абрысаў тэрыторыі нашай краіны?

2. Знакам чаго з'яўляецца яднанне Зямлі і Сонца?

3. Што азначае зорка на гербе нашай краіны?

4. Сімвалам чаго служыць вянок са спелых каласоў жыта, пераплецены кветкамі канюшыны і лёну?

2. Раскажыце аб касманаўтах — ураджэнцах Беларусі.

Раскажыце пра герб свайго роднага горада або раённага (абласнога) цэнтра.

33. СЦЯГ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ

У гісторыі нашай краіны былі розныя сцягі. Яны заўсёды з'яўляліся сімваламі незалежнасці дзяржавы. Пад сцягамі беларусы змагаліся ў бітвах. Сцягамі ганарыліся і аб іх захаванні клапаціліся. А як жа іначай? Сцяг паказваў, адкуль чалавек родам, хто ён такі. Страта сцяга лічылася злачынствам.

У нашых сцягах прысутнічалі чырвоны, белы, зялёны колеры. Яны характэрныя і для сучаснага Дзяржаўнага сцяга Рэспублікі Беларусь.

Чырвоны колер са старажытных часоў служыць знакам Сонца. Ён сімвалізуе роднасць і братэрства. Чырвоны колер звязаны з барацьбой за свабоду і справядлівасць. Гэта знак перамогі і шчаслівага жыцця.

Зялёны колер — колер дабра і міру. Гэта колер прыроды, зялёнай расліннасці палёў, лясоў, лугоў. Зялёны колер заўсёды азначаў вясновае абуджэнне прыроды пасля доўгага зімовага сну.

Дзяржаўны сцяг
Рэспублікі
Беларусь

Ураджэнец Беларусі
Алег Навіцкі
на касмічнай станцыі
з Дзяржаўным сцягам
Рэспублікі Беларусь.
Гэты сцяг ён падараваў
Музею сучаснай бела-
рускай дзяржаўнасці

Белы колер — гэта перш за ўсё колер свабоды. Ён пераклікаецца з назвай нашай краіны — Беларусь. Белы колер таксама азначае гасціннасць, згоду і мудрасць жыхароў Беларусі. Гэтыя якасці захоўваюцца ў кожнага жыхара нашай Бацькаўшчыны.

Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь мае яшчэ адну важную дэталю. Гэта чырвоны арнамент (узор з геаметрычных элементаў) на белым фоне. У аснове арнаменту — народны ўзор, вышыты на ручніку. Такі ўзор сведчыць пра любоў нашага народа да працы. У цэнтры арнаменту — ромб з «кручкамі», якія сімвалізуюць вечнасць і рух. Ромб — гэта старажытная выява багіні зямлі і ўрадлівасці. Ён азначае засеянае поле. Ромб таксама тлумачыцца як «ключ да шчасця». У беларускіх вышывальшчыц такі ромб называўся «сонейка». Яны звязвалі яго з узыходзячым чырвоным сонцам. Больш дробныя ромбы ўверсе і ўнізе арнаменту сімвалізуюць ідэю вечнага жыцця.

У нашай сталіцы ёсць плошча Дзяржаўнага сцяга Рэспублікі Беларусь. Ён пастаянна ўзняты над будынкамі, дзе размяшчаюцца органы дзяржаўнай улады. Сцяг сустракае нас на фабрыках і заводах, у воінскіх часцях і калгасах. Ёсць ён у школах і вышэйшых навучальных установах. Дзяржаўны сцяг падымаецца і ў час спартыўных спаборніцтваў.

У святочныя дні дзяржаўнымі сцягамі ўпрыгожваецца кожны населены пункт Беларусі. 9 Мая, у Дзень Перамогі, побач з дзяржаўнымі падымаюцца чырвоныя сцягі. Гэта сімвалы мужнасці нашага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Кожную другую нядзелю мая ў нашай краіне святкуецца **Дзень Дзяржаўнага герба і Дзяржаўнага сцяга**.

Дзяржаўны сцяг суправаджае ўсё наша жыццё. Ён нясе пажаданне дабрабыту і поспеху ўсім жыхарам Беларусі. Кожны з нас павінен з павагай ставіцца да дзяржаўных сімвалаў сваёй рэспублікі. Бо гэта сімвалы Радзімы і тых, хто ў ёй жыве.

Карысна ведаць

Вы бачыце на малюнку Дзяржаўны сцяг Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. Верхняя паласа сцяга мае чырвоны колер, ніжняя — зялёны. На чырвонай паласе змешчана выява сяра і молата з зо-

рачкай на версе. Гэта сімвал саюзу паміж рабочымі і сялянамі. Сцяг таксама мае белы арнамент на чырвоным фоне.

1. Апішыце Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь па наступным плане.

1. Знакам чаго з'яўляецца чырвоны колер?
2. Аб чым сведчыць зялёны колер?
3. Што азначае белы колер?
4. Якое значэнне мае арнамент?

2. Чаму трэба з павагай ставіцца да дзяржаўных сімвалаў нашай краіны?

Знайдзіце на картасхеме «Беларусь і яе суседзі» на с. 10 вучэбнага дапаможніка ці на с. 2—3 атласа сцягі краін, якія мяжуюць з Беларуссю. Якія з гэтых сцягоў падобныя па колерах да Дзяржаўнага сцяга Рэспублікі Беларусь?

Параўнайце колеры і ўзоры Дзяржаўных сцягоў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі і Рэспублікі Беларусь. Вызначце, што ў іх агульнае, а што адрознае.

АБАГУЛЬНЕННЕ

Завяршаецца вучэбны год. Вы плённа папрацавалі з вучэбным дапаможнікам, шмат даведаліся пра нашу краіну. Вы можаце ганарыцца сваёй прыгожай і шчодрай зямлёй, яе багатай гісторыяй.

Мы — народ Беларусі. Наша гісторыя пачынаецца ў далёкай мінуўшчыне, калі ў 9 стагоддзі зарадзілася гістарычная дзяржаўнасць. Напрыканцы 20 стагоддзя пачала існаваць сучасная дзяржава — Рэспубліка Беларусь.

Мы жывём у сучаснай Еўропе. Нам нельга забывацца на сваё гістарычнае мінулае. Гэта дапаможа зразумець, хто мы ёсць, адкуль ідзём і куды хочам прыйсці. А яшчэ — прадоўжыць справу продкаў, якія прысвяцілі сваё жыццё дабрабыту і росквіту роднай Беларусі.

Вы пазнаёміліся з гісторыяй сваёй Радзімы, з гістарычным мінулым Бацькаўшчыны. У гэтай гісторыі было шмат гераічнага і трагічнага. Што вам запомнілася? Што вас уразіла і што здзівіла? Чым вы можаце ганарыцца?

Праверце сябе. Адкажыце на гэтыя пытанні і выканайце заданні. Калі ўзнiкнуць цяжкасці, знайдзіце адказ у вучэбным дапаможніку.

1. Чаму мы называем Беларусь Радзімай і Бацькаўшчынай? Адкуль пайшла назва нашай краіны?

2. Назавіце рэкі і азёры на тэрыторыі Беларусі, з якімі звязана яе гістарычнае мінулае.

3. Пералічыце назвы ўсходнеславянскіх плямёнаў, якія былі продкамі беларусаў.

4. Падрыхтуйце паведамленне «Адкуль пачаўся мой род».

5. Перакажыце змест аднаго з паданняў, якое вам найбольш запомнілася.

6. Назавіце гістарычную падзею, якая сведчыць аб пачатку нашай дзяржаўнасці.

7. Раскажыце пра тую гістарычную падзею, якая вам найбольш запомнілася ці ўразіла.

8. Хто з гістарычных асоб або дзеячаў культуры найбольш вам запомніўся? Раскажыце пра яго дзейнасць або творчасць.

9. Хто з нашых продкаў стаў ці можа стаць для вас прыкладам у жыцці? Выкарыстайце карту «Славутыя людзі зямлі беларускай» на с. 14—15 атласа.

10. Раскажыце пра старадаўнія заняткі людзей і іх вырабы. Выкарыстайце карту на с. 10—11 атласа.

11. Чаму ў старажытнасці Беларусь называлі краінай замкаў? У якіх замках вы пабывалі ў час сваіх падарожжаў? Якія гісторыі пра замкі вы ведаеце? Выкарыстайце карту «Гістарычныя архітэктурныя помнікі Беларусі» на с. 8—9 атласа.

12. Назавіце самыя старажытныя гарады Беларусі. Якія гарады з'явіліся на карце нашай

рэспублікі нядаўна? Адкуль паходзяць назвы нашай сталіцы і абласных цэнтраў? Як тлумачыцца назва вашага населенага пункта? Выкарыстайце карту «Гербы беларускіх гарадоў» на с. 24 атласа.

13. Якой была вера нашых продкаў? Як ставяцца адно да аднаго вернікі, што пражываюць у нашай краіне?

14. Раскажыце пра адно з памятных месцаў Беларусі. Выкарыстайце карту «Памятныя мясціны Беларусі» на першым форзацы вучэбнага дапаможніка.

15. Па якіх законах жылі нашы продкі? Як называўся асноўны закон у Вялікім Княстве Літоўскім? Як называецца Асноўны Закон нашай дзяржавы — Рэспублікі Беларусь? У які дзень мы адзначаем дзяржаўнае свята, звязанае з прыняццем Асноўнага Закона?

16. Якія выпрабаванні выпалі на долю нашага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны? Прывядзіце прыклады гераізму беларускага народа. Выкарыстайце карту на с. 16—17 атласа.

17. Раскажыце, якімі прамысловымі і сельскагаспадарчымі вырабамі славіцца наша краіна і ваша мясцовасць. Выкарыстайце карты «Рэспубліка Беларусь. Прамысловасць» і «Рэспубліка Беларусь. Сельская гаспадарка» на с. 18—20 атласа.

18. Апішыце Дзяржаўныя герб і сцяг Рэспублікі Беларусь.

19. Раскажыце, якія кнігі па гісторыі Беларусі вы читалі. Пра што ў іх апавядаецца?

ГІСТАРЫЧНЫ СЛОЎНІК

Археалогія (с. 30) — навука, якая займаецца вывучэннем мінулага шляхам раскопак. Яе яшчэ называюць навукай з рыдлёўкай у руках.

Батлэйка (с. 91) — народны лялечны тэатр.

Бацькаўшчына (с. 7) — краіна, дзе нарадзіўся сам чалавек і яго продкі (бацькі).

Бéжа (с. 33) — высокае абарончае збудаванне з дрэва ці цэглы.

Бéча (с. 68) — старажытны народны сход, які збіраўся для вырашэння важных пытанняў.

Бóлат (с. 29) — дужы і высокі чалавек, пра якога ўпамінаецца ў паданнях.

Гістóрыя (с. 7) — навука, якая расказвае пра жыццё і справы нашых продкаў.

Дáта (с. 24) — час, калі адбылася падзея.

Дзяды́ (с. 30) — дзень шанавання продкаў, які адзначаецца восенню.

Дзяржа́ва (с. 26) — саюз грамадзян, утвораны з мэтай абароны іх жыцця, свабоды, маёмасці.

Дружы́на (с. 42) — асабістае войска князя.

Зако́н (с. 41) — абавязковыя правілы паводзін, вызначаныя дзяржавай.

Каля́ды (с. 53) — народнае свята, прымеркаванае да святкавання Нараджэння Хрыстова, Новага года і Хрышчэння (Вадохрышча).

Канстытуцыя (с. 143) — Асноўны Закон дзяржавы.

Князь (с. 36) — спачатку кіраўнік племені, а потым княства.

Купálле (с. 51) — старажытнае народнае свята, звязанае з летнім сонцастаяннем, росквітам прыроды, летняй цеплынёй.

Курга́н (с. 29) — земляны насып над старажытным пахаваннем.

Лéтапіс (с. 32) — рукапісная кніга, у якой штогод (кожнае лета) запісваліся звесткі аб гістарычных падзеях.

Манáх (манáхія) (с. 33, 38) — чалавек, які прысвяціў сваё жыццё служэнню Богу.

Падáнне (с. 19) — апавяданне пра справы і ўчынкі чалавека, пра заняткі нашых продкаў.

Плéмя (с. 12) — група людзей, якія маюць агульнае паходжанне ад аднаго продка і пражываюць на пэўнай тэрыторыі.

Прóдкі (с. 7) — людзі, ад якіх мы паходзім.

Прэзідэ́нт (с. 144) — выбарны кіраўнік дзяржавы.

Ра́даўніца (с. 30) — дзень шанавання памяці продкаў, які адзначаецца вясной.

Радзі́ма (с. 7) — краіна, у якой чалавек нарадзіўся.

Ра́туша (с. 78) — будынак, дзе размяшчалася кіраўніцтва горада, які меў права на самакіраванне.

Ры́цар (с. 57) — цяжкаўзброены конны воін.

Сабóр (с. 41) — галоўная царква горада.

Статúт (с. 68) — збор законаў у Вялікім Княстве Літоўскім.

Стаянка (с. 25) — месца жыхарства старажытных людзей.

Э́ра (с. 25) — працяглы адрэзак часу, звычайна большы за тысячагоддзе.

АСНОЎНЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ДАТЫ

Прыкладна 100—35 тысяч гадоў таму	З’яўленне на тэрыторыі Беларусі першых стаянак першабытных людзей
9 стагоддзе	Станаўленне Полацкага кня- ства як самастойнай дзяржавы
862 год	Першае летапіснае ўпамінанне пра Полацк
11 стагоддзе	Княжанне полацкага князя Усяслава па празванні Ча- радзей. Будаўніцтва ў Полацку Сафійскага сабора
1067 год	Першыя звесткі ў летапісе пра Мінск
12 стагоддзе	Жыццё і дзейнасць Кірылы Тураўскага і Ефрасінні Полацкай
13 стагоддзе	Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага
1410 год	Грунвальдская бітва
1517 год	Пачатак кнігадрукавання Францыскам Скарынам
16 стагоддзе	Дзейнасць Сымона Буднага. Выданне Статута Вялікага Княства Літоўскага. Аб’яднанне Вялікага Кня- ства Літоўскага і Польскага каралеўства ў складзе Рэчы Паспалітай

Канец 18 стагоддзя	Уваходжанне беларускіх зямель у склад Расіі
1917 год	Кастрычніцкая рэвалюцыя
1919 год	Утварэнне Беларускай Са- вецкай Сацыялістычнай Рэспублікі (БССР)
1922 год	Стварэнне Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік (СССР)
1939 год	Далучэнне Заходняй Беларусі да Беларускай Са- вецкай Сацыялістычнай Рэспублікі
1941— 1945 гады	Вялікая Айчынная вайна са- вецкага народа
1945 год	Удзел Беларусі ў заснаванні Арганізацыі Аб'яднаных Нацый
1991 год	Утварэнне Рэспублікі Бела- русь
1994 год	Абранне першым Прэзідэнтам Рэспублікі Бе- ларусь А. Р. Лукашэнкі
1997 год	Утварэнне Саюза Беларусі і Расіі
1999 год	Падпісанне Дагавора аб стварэнні Саюзнай дзяр- жавы паміж Беларуссю і Расіяй

ДЗЯРЖАЎНЫЯ СВАТЫ

15 сакавіка	Дзень Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь
2 красавіка	Дзень яднання народаў Беларусі і Расіі
1 Мая	Свята працы
9 Мая	Дзень Перамогі савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне
Другая нядзеля мая	Дзень Дзяржаўнага герба і Дзяржаўнага сцяга Рэспублікі Беларусь
3 ліпеня	Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь (Дзень Рэспублікі)
7 лістапада	Дзень Кастрычніцкай рэвалюцыі

ЗМЕСТ

Да вучняў	3
Як працаваць з вучэбным дапаможнікам	4
1. Беларусь — мая Радзіма.....	7

РАЗДЗЕЛ 1

ГЕАГРАФІЧНЫЯ І ГІСТАРЫЧНЫЯ

ЗВЕСТКІ АБ НАШАЙ РАДЗІМЕ	9
2. Мы і нашы суседзі	9
3. Нашы продкі.....	11
4. Зямля блакітных рэк і азёр	15
5. Наша Радзіма на гістарычнай карце	21
6. «Стужка часу».....	24
7. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны.....	27
8. Як да нас прыйшла кніга	32

РАЗДЗЕЛ 2

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ Ў ПАДААННЯХ, ІМЁНАХ І ПАДЗЕЯХ

36	36
9. Князёўна з трыма імёнамі	36
10. Сын Рагнеды — Яраслаў Мудры	40
11. Усяслаў Чарадзеі	42
12. Ефрасіння Полацкая	46
13. У што верылі нашы продкі	51
14. У абарону сваёй зямлі	57
15. Пад сценамі старажытных замкаў	60
16. Па якіх законах жылі нашы продкі	67
17—19. Адкуль пайшлі назвы нашых гарадоў.....	70
20. Пачынальнік кнігадрукавання	80

21. У краіне майстроў і творцаў	85
22. Ад батлейкі — да паланэза	91
23. Песняры роднай мовы і Бацькаўшчыны	95
24. Будаўніцтва новага жыцця	100
25—26. Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны	104

РАЗДЗЕЛ 3

МАЯ СУЧАСНАЯ КРАІНА	115
27. Багацце нашай краіны	115
28. Тут мінуўшчына з сучаснасцю сышліся	122
29—30. Мінск — сталіца нашай краіны ...	128
31. Сучасная Беларусь	142
32. Дзяржаўны герб нашай краіны	148
33. Сцяг беларускай дзяржавы	152
Абагульненне	156
Гістарычны слоўнік	159
Асноўныя гістарычныя даты	162
Дзяржаўныя святы	164

Вучэбнае выданне

Паноў Сяргей Веніямінавіч
Тарасаў Сяргей Васільевіч

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

МАЯ РАДЗІМА — БЕЛАРУСЬ

Вучэбны дапаможнік для 4 класа ўстаноў
агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

Галоўны рэдактар *Н. Г. Шчарбакова*
Рэдактары *В. М. Іваноў, Н. Б. Кучмель*
Дызайн вокладкі *Л. І. Мелава*

Мастакі *А. Г. Бушкін, В. І. Варэца, Л. А. Варэца, Ю. В. Качаргіна,
Л. А. Мурашка, В. А. Рэднікіна, [М. Д. Рыжы], П. Ю. Татарнікаў*
Тэхнічнае рэдагаванне і камп'ютарная вёрстка *І. П. Грышынай*
Карэктар *В. Р. Ермаковіч*

На форзацы выкарыстаны фрагмент картасхемы «Панарама Мінска»
мастака Р. У. Атаяна (ТАА «Квадрограф»).

Падпісана ў друк 05.04.2018. Фармат 60×90 ¹/₁₆. Папера афсетная № 1.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 10,50 + 0,25 форз. Ул.-выд. арк. 5,90 + 0,40.
Тыраж 137 400 экз. Заказ .

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/159 ад 27.01.2014.
Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013.
Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.

Правообладатель Издательский центр БГУ

(Назва ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі)

Вучэбны год	Імя і прозвішча навучэнца	Клас	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака навучэнцу за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				

ПАМ'ЯТНЫЯ МЯСЦІНЫ БЕЛАРУСІ

Палац
спорту

проспект Пераможцаў

Траецкае
прадмесце

Нацыянальны
акадэмічны
Вялікі тэатр
оперы і балета

плошча
Перамогі

Цэнтральны
дзіцячы парк
імя М. Горкага

Беларускі
дзяржаўны
цырк

Палац
Рэспублікі

проспект Незалежнасці

рэзідэнцыя
Прэзідэнта
Рэспублікі Беларусь

вуліца Няміга

проспект Незалежнасці

Дом урада

плошча
Незалежнасці

Беларускі
дзяржаўны
ўніверсітэт

стадыён
«Дынама»